

FR. R. KREUTZWALDI OSA REBASEJUTTUDE VAHENDAJANA

G. Laugaste

Eesti keele kateeder

Fr. R. Kreutzwald on kandnud oma eluajast tänaseni kaht aunime: Lauluisa ja Viru-Laulik — esimest rahvaeepose «Kalevi-poeg» koostajana, teist mõtterikka ja vormikindla lüürika loojana. Aga Kreutzwaldi vaimuloomingu kirjandus- ja kultuurilooline tähtsus paistaks ühekülgne, kui me küllaldasel määral ei võtaks arvesse tema **mitmepalgelise** tegevuse teisigi pooli.

Iga kirjaniku peatähtsust hinnates peame silmas eeskätt seda, kui suureks mõjuteguriks oli ta omal ajal, hindame tema loomingu kõike, mis kaasaja seisukohalt oli edasiviiv, rahvast progressiivselt suunav «Puhast kunsti» otsiv mõtteviis tekitas mõnevõrra alahindavat suhtumist rahvaraamatusse, pidades seda väheväärtuslikuks kirjandusliigiks, mis nagu oleks määratud ainult harimatu lihtrahva ajaviiteks. Tõsi küll, rahva vajadust lihtsa ja mõistetava lugemisvara järele on tihti kuritarvitatud ja puhtärilistel eesmärkidel toodetud väärtusetut rämpsü nilbe- või kõmuisulise kirjanduse näol, mis lugejasse on võinud avaldada ainult moraalset laostavat ja vaimu pimestavat mõju. Kuid seetõttu ei tohi üle kirjanduse parda heita iga lihtsale lugejale arusaadavat ja meeldivat «lihtsat» raamatut. Tänapäeval oleme vabanenud sellest ühekülgsusest. Meie ei lähene mineviku või kaasaja teosele vaimuaristokraatia mõõdupuuga, vaid arvestame, kuivõrd täielikult see täidab oma ülesannet ühiskondliku tegurina, pidades raamatu üheks põhivooruseks seda, kui ta võimalikult kõiki rahvahulki suudab haarata, vaimustada ja harida, aidata valmistuda võitlusele vabaduse eest, nagu määratles Engels.¹

Kreutzwaldi eepilisel ja lüürilisel luulel oli kahtlemata suur äratav tähtsus kaasaja haritlastele ja väiksearvulisele kirjanikkonnale. On aga teada, et selleaegne laiem üldsus seda küll tõsi-

¹ Friedrich Engels (pseud. Friedrich Oswald), Die deutschen Volksbücher. Werke und Schriften bis Anfang 1844 nebst Briefen und Dokumenten. Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Band 2, Berlin 1930, lk. 49.

selt imetles, kuid vähe luges ja veel vähem mõistis. Teisiti on lugu Kreutzwaldi satiiriliste rahvaraamatutega, nagu «Kilplased» ja eriti «Reinuvader Rebane».

Eesti rahva ärkamissajandi tähtteoste kõrval olemegi vahest osutanud liiga vähe tähelepanu tolleaegseile arvukaile rahvaraamatuitele, nii ilukirjanduslikele kui populaarteaduslikele, mille tähtsust rahva õhutamisel ja lugema õpetamisel ei tohi alahinnata. Nii loeti innukalt Jannseni sepitsetud poolajaloolisi, poolrahvaluulelisi tõlkejutte, näiteks vürst Menšikovist, Peeter I-st, Rootsi Raudpeast, samuti kõiki *Püssipapa*, *Sõnumitooja* ja *Jututoa* lugusid. Kuigi me Jannseni maailmavaatega ja tema poliitilise tegevusega ei saa nõus olla, peame ometi kinni naelutama, et selle rahvaliku kirjavara kaudu oli tema mõju laiale lugejaskonnale omal ajal vägagi suur.

Kreutzwaldi rahvaraamatute ideoloogiline sisu osutab juba palju sügavamat arusaamist rahva muredest ja vajadustest, samuti rahvakirjaniku ülesannetest. See maksab ka «Reinuvader Rebase» kohta. Sellele teosele võime läheneda samade nõuetega, mis Fr. Engels esitab saksa rahvaraamatule ja rahvaraamatule üldse.

«Rahvaraamatu ülesandeks,» kirjutab noor Engels, «on lõbus-tada talupoega, kui ta väsinuna pöördub õhtul oma raskelt päevatöölt tagasi, teda elustada, sundida unustama oma rasket tööd rahvaraamatu ülesandeks on muuta käsitöölise tuba ja vaevatud selli katusekamber luulemaailmaks . kuid selle raamatu ülesandeks on ka selgendada tema kõlbelist tunnet, sundida teda mõistma oma jõudu, oma õigust, oma vabadust äratada temas mehisust, isamaa-armastust.»²

Engels rõhutab siin eelmise sajandi saksa rahvaraamatute võimalikku poliitilist mõju, nende propagandalikku tähtsust võitluses vabaduse eest, võitluses aadli ja pietismi vastu.

Samasugust võitlust pidasid eesti talupojad, eriti eelmise sajandi keskel, saksa aadelkonna ja seda toetava kiriku vastu, või vähemalt oli tarvis neid selleks võitluseks äratada. Kreutzwald tundis ja arvestas aja nõudeid, kui ta valis just «Reinuvader Rebase» vahendamiseks eesti lugejaile. Teab, kas mitte osaliselt tänu sellelegi raamatukesele hakkas eesti ärksam ja vaimuterasem lugeja kahtlema kiriku ilmeksimatuses, pidama ilmliku võimu kandjaid ainult inimesteks, parunist keisrini, ja nägema nendelgi pahesid ja nõrkusi, pealegi väga suuri. Et rünnata ja võita oma vastast, selleks peab kõigepealt tundma tema nõrkusi ja puudusi; et unistada peatselt vabanemisest feodaal-aadli ikke alt, selleks pidi eesti talumees nägema oma orjastajate alatust, pahelisust, välise hiilguse ja väarikuse tagust tühjust ja tühisust. Selleks sai allasurutud eesti talupoeg «Reinuvaderilt» olulist äratust.

² Friedrich Engels, Die deutschen Volksbücher, lk. 49.

«Reinuvader Rebane» oli Kreutzwaldi mitmepalgelise loomingu hulgas küll vist loetavaim teos, sest juba autori eluajal jõuti seda välja anda 3 trükki (lisaks üks röövtrükk) ja pärast seda veel 4, neist kaks nõukogude ajal (sealhulgas üks noorsooväljaanne). Raamatu suur levik tuleb panna osalt selle teose ladusa, mahlaka ja rahvapärasustega võrtsitatud sõnastuse arvele. Ka sisult olid raamatul kõik eeldused rahvale meeldida. Siin paljastati ju loomade maski all halastamatult kõigi maailma vägevate omavoli, ülekohut ja muid vigu, oludele kohandatud eestinduse kaudu sai meiegi rahvas oma ihu- ja hingeülemate nõrkustest lõbu tunda. Ja ka Kreutzwald ise mõistis oma satiiriliste rahvaraamatute ühiskondlikku tähtsust ning võis tagantjärele teha järgmise kokkuvõtte: «Vaevalt väiksem oli vana Reinu v a d e r i ja K i l p l a s t e edu, sest need spetsiaalselt eesti rahva kohaseks seatud satiirilised hoobid tabasid kõik märki ja on nii mõnegi pahe kõrvaldanud.»³ Peale selle pakkusid üksikud lood omaette, loomade omavahelised kemplemised ja jõukatsumised, lõbusat lugemist nii noorele kui vanale, tehes «Reinuvader Rebase» armastatud rahvaraamatuks. See asjaolu õigustab pilku heita teose saamisloole ja algupäraküsimusele, millest seni ainult vihjamisi ja kaudsete andmete alusel on kõneldud.

Laakmanni kirjastuse 1848. a. «Ma-rahva Kassulisse Kalendri» jutusabas ilmus algus pikemast proosateosest «Reinuvader Rebane, üks ennemuistene jut», millega eesti lugeja viiakse esmakordselt kokkupuutesse maailmakirjanduse populaarseima loomaeeposega. Tava kohaselt puuduvad kõik andmed jutu päritolu ja autori-tõlkija kohta, kuid nii kaasaegne kui tänapäevane üldsus omistab teose eestinduse pikema kahtluseta dr. Fr. R. Kreutzwaldile, kes parajasti oli «Kassulisse Kalendri» jutuosa toimetajaks ja kelle autorsuse kohta on nii kirjavahetuse kui ka tseensuuriarhiivi materjalide näol selged tõendid olemas.

1848. aasta kalendris jõutakse Reinuvaderi-looga ainult 3. peatüki lõpuni. Seejärel pöörduakse jutuvestmiseks lugeja poole, et kuulda, «kudda sõnnumid vasto võetakse». Kui aasta jooksul «laitjaid kahhevõrra enam ei olle kui kiitjaid», siis lubatakse anda «aega möda veel juttule lissa, mis muido seisma jääb».

Nähtavasti ei olnud laitjaid, sest järgmise aasta kalendris leidub rebase-loo lubatud «lissandik», alates 4. peatükiga. Veelgi teos «jääb polele», jääb edaspidiseks ligi pool tervest «Reinuvaderist».

1850. a. kalender oodatud järke ei too, aga selle asemel ilmub terve «Reinuvader Rebane» eri raamatuna.

1851. a. kalendris on siiski tarvilikuks arvatud «Reinuvaderist» edasi jutustada. Ilmub «teine lissandik», alates 6. peatüki keskelt

³ Fr. R. Kreutzwald F. A. Schiefnerile 15. III 1878. Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk. 516.

ja lõppedes 10. peatükiga, kuhu veel «jääb polele». 1852. aastal ega järgnevail enam Reinuvaderi-loo lõpposa kalendris ei ilmu, jääb seega kalendris lõpule viimata.

«Reinuvadder Rebbane» eri raamatuna kalendrijutust, millegagi ei erine. Enamasti on kasutatud sama ladu, ainult väikeste ortograafiliste parandustega.

Võiks kerkida küsimus, kas neid kahte «Reinuvaderi»-väljannet pidada üheks või kaheks trükiks, ja kumba esimeseks. Et aga kalendrite reas terve lugu trükivalgust ei ole näinud, siis seda siiski eri trükiks pidada ei saa, nagu nähtavasti ka Kreutzwald ise mõtles, kui ta 1860. a. (tsensuuriarhiivi andmetel 1862) trüki märkis teiseks ja 1869. a. trüki kolmandaks.

Ootuspäraselt tuli «Reinuvaderil» raskusi tsensuuri värvast läbipääsemisega. Kalendri-trüki tsenseerimise kohta ei õnnestunud otseseid andmeid leida. Need küsimused kerkivad esile nähtavasti alles eri raamatu ilmumise ajal. 18. märtsil 1850 Sachsendahlile kirjutades näib Kreutzwald parajasti ootavat tsensori otsust:

«Wenn die fatale Censur mir keinen Querstrich spielt, so wird Freund Reinowadder nächstens mit seinem in Sand u. Harn eingesalbten Schwanze eine Maulschelle geben .»⁴

Tsensor Samson langetab oma otsuse kuu aega hiljem — 13. aprillil 1850, nagu selgub raamatu tiitellehe tagaküljelt. On arvatud, et see otsus sisaldas kolm suuremat kärbet,⁵ nimelt osades, mis halvustavalt riivasid vaimulikke või ilmlikke ülemaid. Goethel vastaks esimesena nimetatud kärpele VIII, 109—130, kus Reinuvader jutustab korruptsioonist kuningakojas, kuidas kuningas ühel nõul vaimulikega ja riigi ülematega ebaõiglaselt kasutab rahva omandit ja kuidas vargad ning valelikud, nagu hunt ja karu, jagavad kuninga soosingut.

Teisena märgitud väljajättes, G. VIII, 188—238, räägib Reineke raha kõikvõimsusest, pappide variserlikkusest, nende altkäemaksu-võtmisest ja pattude andeksmüümisest. Kiriku ja hingeõnnistuse nimel korjatavat rahvalt vara, et vaimulik sellega saaks oma ihule kõiki mõeldavaid mugavusi. Nii juhib pime pimedat ja põhimõtteks on: «Andke mulle oma ja jätke mulle minu!»

Selles vaimus jätkuvad paljastused vaimulike arvel Goethel kahe lehekülje ulatuses, Kreutzwaldil aga puuduvad.

Nimetatud andmetel olevat elimineeritud ka lõik G. VIII, 284—329. Selles lubab pärdik Martin onupoja, raha ja sõprade abiga Rooma paavsti ees kõik rebase patud maha pesta ja kõvera õigeks rääkida; kuningaõuel samuti mõjukas ahvisuguvõsa võib Reineke asja juhtida soovitud suunas, pole tähtis, et tal oleks õigus. Ja paavstiõuelgi otsustavad sõbrad, naised ja raha.

⁴ Vt. tõlget: Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 244.

⁵ Vt. V. Alttõa, Goethe eesti kirjanduses. Magistritöö, 1930.

Seda kõike Kreutzwaldil tõesti ei ole, aga täielikult nimetatud lõik tal ka ei puudu. Mõne sugeme sellest leiame Kreutzwaldi sõnastuses juba kärbituks märgitud osa algusest:

- G. VIII, 286: Seht nur, Oheim, ich treibe die Sache und Weiss sie zu leiten;
291: .. Da ist Herr Simon, mein Oheim, ..
293: Schalkefund, . . und andre,
294: . hab' ich alle zu Freunden.

Seda sõnastab Kreutzwald vabalt:

Mina ... saan teie asja hõlpsalt toimetama. Mul on seal sugulasi ja sõbru küllalte (lk. 109).

Hiljem leiame juba üsna täpset refereeringut:

- G.: Geht nur nach Hofe! Ihr werdet daselbst Frau Rückenau finden,
Meine Gattin; es liebt sie der König, unser Gebieter,
Und die Königin auch; sie ist klug, verwendet sich gerne für Freunde.
Viele Verwandte findet Ihr da; es hilft nicht immer Recht zu haben
(VIII, 302—306).⁶

Sellele vastaks Kreutzwaldil:

Minge julgust kuninga kotta, minu abikaasa Suudmööda on seal, kes kuninga ja kuningasa juures väleda mõistuse pärast armu leiab. Küll Suudmööda tarkus teile seal abi saab andma. Kes õigust otsib, peab sõbru nõudma (lk. 109—110).

Nii ei ole siis teated tsensori 3. kärpe kohta täpsed, sest osa tsensuuris kustutatuks märgitust Kreutzwaldil siiski esineb. Kuidas tõeliselt on lugu teiste väljajätetega, pole kahjuks võimalik kindlaks teha, sest ei ole teada, kust andmed tsenseerimise kohta on saadud, ja tsensuuriarhiivis selle trüki kohta materjale ei ole.

Kreutzwaldi eluajal jõuti välja lasta veel kaks trükki «Reinuvaderit». 2. trükk, mis «kitsasse väravasse» jäi takerduma, ilmus tsensori poolt tublisti sõelutuna ja kärbituna 1862.⁷ Selle trüki tsenseerimise kohta leidub tsensuuriarhiivis lektor Mickwitz'i kiri tensor de la Croix'le, milles leiduvaid kõiki parandus- ja kärpettepanekuid raamatus on arvestatud, järelikult siis tsensori poolt tarvilikuks peetud. Tensor on kustutanud osad, mis oma väljenduse või sisu poolest kuidagi riivavad vaimulikku või ilmlikku ülemust. Ulatuselt küünivad need kärped ühest sõnast paari-kolme leheküljeni. Muuseas tuleb siin märkida huvitavat — ja kas mitte ainukordset (?) — juhtumit, et on tsenseeritud juba ilmunud pilti. Lektor Mickwitz kirjutab:

⁶ Tsiteeritud väljaande järgi: Deutsche National-Literatur. Herausgegeben von Joseph Kürschner, Leipzig [s. a.], Goethes Werke V.

⁷ Et tiitellehel on aastanumber 1860, siis mainitakse teaduslikus kirjanduses igal pool seda aastat (Schwabe kataloog; Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III (1953), lk. 128 ja 142 (kommentaariid)). Laakmann oleks tahtnud küll 1860. aastal uut trükki välja anda, sest ladu oli 1859. aastal juba läbi müüdnud (vt. Kreutzwaldi kiri Fr. A. Schiefnerile 29. X 1859), aga nähtavasti venis asi tsensuuris kuni 1862. aastani. (Võrdluseks K. Taevi käsikirjaline uurimus Kreutzwaldi teoste tsenseerimisest.)

«Pag. 43 ist auf dem Bilde das Kreutz (ein Predigerkreutz) am Halse des Esels wegzulassen.»⁸

Ja nii ei olegi teises ega järgmistes trükkides eeslil enam risti kaelas.

«Reinuvaderi» 2. trükk ilmus uues kirjaviisis, sest Kreutzwald oli 1851. aastal uuele kirjaviisile üle läinud, nagu järeldeb «Maa-rahva Kasulisest Kalendrist», mis 1852. aastast peale ilmus uues kirjaviisis (koostatud 1851. aastal)

Kolmanda trüki ilmumise ajal (1869) oli tsensoriks juba eestlane Suigusar, ja «Reinuvader» pääses jälle endisel kujul lugeja ette. Esimesest, resp. kalendri-trükist ei erine see õieti muu kui uue kirjaviisi poolest.

• Käesolevas tekstivõrdluses tsiteeritakse 3. trükki — viimast Kreutzwaldi enda redigeerituist.

4. trükist ei ole mingisuguseid jälgi. Järgmise trüki redigeerija (A. Raua andmetel P Org) nimetas aga 1898. a. väljaannet 5-ndaks, kas siis kalendri-«Reinuvaderit» esimeseks trükiks pidades või teistel põhjustel.

«Reinuvaderi» 4. trüki puudumist saab seletada ka teisiti. Nimelt räägib Kreutzwald kirjas Adamsonile 1878. aastast, et keegi «Reinuvader L.» — küllap siis vist Laakmann — on teda petnud ja tema teost kuritarvitanud. Hiljem Kreutzwald kirjutab, et tal on õnnestunud «uus Tartu Reinuvader» lõksu ajada ja lõpuks leppimise eest väikest honorari saada, et ta asja kohtusse ei annaks.⁹ Nende andmete põhjal võib oletada, et Laakmann laskis välja Kreutzwaldi enda teadmata ja loata röövtrüki «Reinuvaderist», mille pärast autor teda ennast Reinuvaderiks tituleerib.

Sellega esialgu piirduvadki andmed «Reinuvaderi» 4. trüki oletamiseks. 4. trüki märgiga ei leidu ühtki väljaannet. Arvata-

⁸ ENSV RAKA, fond 321, s-ü. 109.

⁹ Fr. R. Kreutzwald J. Adamsonile 29. I 1878 ja 5. V 1878. KM KO Fond 2 M 1:10. Küsimust puudutavad osad on järgmised.

Kreutzwald Adamsonile 29. I 1878: «Südamelikult Teid tänades on mul täna vast võimalik kuulutada, et mineval teisipäeval Teie 16. selle kuu päeval läkitatud kirjandiku, raamatukesega ühes kätte olen saanud, mis minu luuletuse avalikult tõeks teeb, et meie Reinuvader L. mind on petnud. Aga et Rebase pesal mitu väljakäimise väravaid on, kelle abil ta kimbatusel ennast püüab kitsikust peasta, oleks väga soovitatav, kui Teil ial võimalik peaks olema, ka aega mööda veel kadunud tiitli-lehte minu kätte muretseda. Ehk kül pettus suure hoolega jalule seatud, olen juba peale kolmkümmend paika ülesmärkinud, kus trükid koko ei jookse.»

5. V 1878: [Kirjutaja tänab Adamsoni saadetud raamatu eest.] «Vahe ajal olin juba siin ühe täieliku eksemplari R. R. (kolmat korda trükitud) Tart. 1869 saanud, kelle abiga «uue» Tartu Reinuvaderi võisin lõksu viia, nõnda et meie tüli juba korrale toimetatud on, leppimise kaubal, kus ta mulle pisukese hinna selle eest maksis, et pikema kohtukäigi maha jätsin...»

vasti peab G. Blumberg seda rövtrükki 4. trükiks, märkides selle ilmumisajaks 1876. aasta.¹⁰

Maksutõendis Kreutzwaldile märgitakse, et ilmunud neljas väljaanne kannab märkust «kolmas trükk», 1882. aastal aga, milal Kreutzwald müüb «Reinuvader Rebase» edasiste väljaandmistele õiguse, kohustub autor läbi vaatama, eventuaalsed parandused tegema ja korrektuuri lugema neljandale trükile.¹¹

5. trüki (1898) redigeerija on oma ülesannet võtnud liiga tõsiselt. Keelt ja stiili uuendada kavatsedes on ta paiguti laused nii ümber kohendanud, et Kreutzwaldi sõnastusest enam midagi pole järele jäänud.

Selle poolest ei ole palju ette heita 6. trüki (1922) toimetajale. Aluseks võttes jälle Kreutzwaldi enda redigeeritud 3. trüki, teeb A. Raud ainult hädapäraseid keelelisi parandusi.

Nõukogude Eestis on Kreutzwaldi «Reinuvaderist» ilmunud kaks väljaannet: üks noorsooraamatuna, teine Kreutzwaldi «Teoste» sarjas, mõlemad 1953. a. Nendest esimeses väljaandes on elideeritud rõvedamaigulised motiivid ja väljendid, teine ilmus ainult mõningate keeleliste parandustega, mis end alati ei õigustagi.

Nii on Kreutzwaldi «Reinuvader Rebane» 7 korda trükivalgust näinud ja olnud tänaseni paljulevinud ja -loetud rahvaraamatuks. Selles peituv terav satiir kõigi ülemate vastu sai seega laialdast mõju avaldada lugejaskonna arvustusvõime ja kriitilise meele kujunemisel. Kreutzwaldi mõjul on soetanud eesti keelde ühe «Reinuvader Rebase» ka L. Grossschmidt, ja on üsna tõenäoline, et Peterson-Särgava «Ennemuistsed jutud Reinuvader Rebasest» on oma ilmaletulekuks tõukeid saanud Lauluisalt.

Paremini kui meil peegeldub reinuvaderi-jutu rahvalähe-
dus maailmakirjanduses, juba tema elukäigu algusest peale. Rahvatraditsioonis ringlevaist loomalugudest ja valmidest ühtlase-
maks loomaeeposeks tihendatud, on ta mitmes harus kaudu loenda-
matuid ümbertöötusi, jäljendeid ja tõlkeid sidumata ja seotud
kõnes levinud üle kogu Euroopa, paisudes vahel mitmekümne
tuhande värsini.¹²

Kõige populaarsemad ja kodusemad on olnud rebasejutud Prantsusmaal, nime all «Roman de Renart». Kuid selle tekkimise koht ja aeg ei ole nii lihtsalt määratavad. Aine oli ammutatud kahest allikast: rahvaluulest ja kirjandusest. Rahvaluuleliseks allikaks olid rahva poolt anonüümselt loodud loomajutud, mida tunti juba sugukondlikus ühiskonnas. Selletaolisi loomajutte leidub

¹⁰ G. Blumberg, *Materialien zu einer Lebensskizze* (bibliograafiline lisa). KM KO Fond 64, M 2:2. Laakmanni laoraamatus on märgitud 1875. aasta augustile 2500 eks. (KM KO Fond 72, M 10, lk. 141.) Niisiis võimalik, et ilmus 1875. aasta augustis.

¹¹ KM KO Fond 72.

¹² Võrdluseks: Goethe «Reineke Fuchs» on veidi üle 4000 värsi.

praegugi klasside-eelse ühiskonna tasemel olevate rahvaste rahvaluules, neid eksisteerib riismetena väga kaugetest ephhidest ka enamiku Euroopa rahvaste folklooris.¹³ Samasugused lood esinevad ka varaseimas prantsuse «Renart'is». Kahtlemata eksisteerisid sajandeid rahva hulgas (kaua enne prantsuse rahvuse ja keele kujunemist) seda liiki muinasjutud, mis töödeldi osaliselt kirjalikult ümber alles hiljem.

Rahvaluulelise allikaga liitub keskaegses Euroopas teine, raamatuline, mis oli välja kasvanud kreeka-rooma valmitraditsioonist ja eeskätt Aisopose ülestähenduste kaudu leidnud tee prantslaste ja sakslaste alale. Aisopose valmid, mis sisaldasid ka idamaisi motiive, levisid laialt. Nende hea vastuvõtu kindlustas keskajale omane vaimulaad, mis armastas mõelda allegooriates ja üksiknähtustest tuletada üldtõdesid. Idamaa valmidele lisati natuke kohalikku koloriiti. Aisopose valmide idamaiste motiividega seletub ka lõvi esinemine loomade kuningana, kes arusaadavalt ei saaks olla kodune algupäralt Euroopa rahvaste loomamuinasjuttudes. Orientaalseis muinasjuttudes esineb vahel meie rebase asemel šaakal.

Nii Aisopose valmidele tuginedes ja rahvasuust üksikmotiive liites lõi keskaeg järjest uusi loomalugusid, kuni neis muuhulgas ikka selgemini võib tabada meile tuntud reinuvaderi-motiive.

Vanima rebasejutu ülestähendus dateeritakse juba I aastatuhande lõppu, umbkaudu aastatesse 930—940. Seega oleks siis «Reinuvader» äsja ületanud oma tuhandeaastase vanusepiiri. See ladinakeelne heksameetriline poem on värsistatud ühe anonüümse Lothingi munga poolt pealkirja all «Ecbasis cuiusdam captivi» (Ühe vang'i põgenemine). Loomajutt kannab allegoorilist iseloomu: põgeneva vasika all mõeldakse põgenevat munka, kes satub maailmalusti (hundi) võimusesse, kust vennad ta tagasi päästavad. Poemine on edasi arendatud Aisopose valmi haigest lõvist, kellel rebane, riivatu kelm, soovitab hundi seljast võetud nahaga end terveks arstida.

See poem vaimustas XII saj. keskel teist latinisti mag. Nivardust Genfist kirjutama looma-allegooriat «Ysengrimus», milles valmilise süžee kõrvale on liidetud aineid ka kohalikest rahvajuttudest. Allegooria kujutab reas episoodides kokkupõrkeid hundi ja rebase vahel. Siin tundub juba mõnevõrra satiiri kiriku ja vaimulike aadressil.

XII sajandil, varsti pärast ladinakeelsete rebaselugude kirjanemist, algab Prantsuse territooriumil rändlaulikute ja kleriikute kantuna tsirkuleerimist prantsuskeelne «Roman de Renart». Ladina poem on selleks andnud ainult inspiratsiooni ja raami

¹³ Näiteks esineb venelaste muinasjuttudes rebane kalu varastamas talumehe koormast, samuti kalapüügil jääaugus koos hundiga, kusjuures viimane jääb sabast ilma. Samad lood on tuntud ka eesti rahvaluules, peale selle veel näiteks «Tõbine kannab tervet» jt.

loomade kuninga lõvi näol. Selle kõrval kasutas poemi arvatav värsistaja Pierre de Saint Cloud ladinakeelset valmikirjandust ja ammutas nii faabula kui ka karakterite poolest olulisema osa materjalist rahva suus käibivaist muinasjuttudest. Sel teel prantsuse värsis fikseeritud rebase kelmuste loos esinevad enamasti kõik samad tegelased, kelle ümber meilegi jõudnud «reinuvaadrite» sündmustik keerleb.

«Romaani» põhiteemaks on kavala ja leidliku rebase võitlus kohmaka ja juhmi hundi Isengrimiga. Algul kempleb Renart küll omataoliste kavalatega, nagu kass, kukk, kaaren, kuid võitluses hundiga rebase arukus võidab alati vastase toore jõu. Kõigepealt varastab rebane oma vastase paljaks, peksab ta läbi, ja hundi äraolekul seikleb pooleldi nõustuva, pooleldi tõrkuva majaemandaga. Petetu otsib pärast kodust abielutüli õigust kuningaõuelt. Kutsutakse kokku kohus, kuid õiglast otsust takistab õukonna enda ebakindel moraalne südametunnistus, ja hundi kaebus läheb nägijate puudusel tühja.

See on «Roman de Renart'i» ühe haru faabula, täis satiiri ja moraalset skepsist. Selles leidub üsna palju ühist hilisemate rebaselugudega.

Järgmises harus kerkib tõsisem sõjanõu Renart'i vastu. Kohtunikud on parajasti rebast tema senistest pattudest priiks mõistmas, kui järsku ilmub matuserong: kukk Chanteclaire ja kolm kana toovad kuninga ette kandraamil oma õe laiba, kelle Renart on äsja surmanud. Nad jutustavad, kuidas rebane on tapnud kõik nende sugulased. Kanake Pinta langeb minestusse. Renart'i ohver otsustatakse matta märtrina, tema hauale püstitatakse marmorist ausammas. Selgub, et ka karu Brun ja kass on langenud rebase tempude ohvriks. Renart kutsutakse vastust andma, aga ta oskab end pikka aega kõrvale hoida, kuni lõpuks siiski õnnestub teda kohtusse tuua. Siin teeskleb kelm end vagaks, palub luba palverännakule minna ja nii pääseb võllast. Juba palveränduri mantlis, narritab ta aga kuningat ja pahandab õukonda niivõrd, et eesotsas kuningaga kõik talle vihas järele tormavad. kuni rebane pääseb oma Malepartuis' lossi peitu.

«Roman de Renart'i» kõigis harudes on juttu kohtu otsusest rebase üle. Selle ühes variandis tuleb tal pidada kohtulik kahevõitlus hundiga. Oma ahvist sõbratari nõu järgi raseerib rebane kogu oma keha ja hõõrub rasvaga, mistõttu Isengrimil pikka aega ei õnnestu teda haarata. Lõpuks hammustab ta siiski lubamatu kombel Renart'i, kes valu pärast minestab ja tunnistatakse võidetuks. Võllast päästab teda seegi kord lubadus minna kloostriisse patte kahetsema. Sealtki käib ta öösiti kanu varastamas, kuni see paljastatakse ja kelm minema kihutatakse. Jälle kavaldab ja lipitseb rebane kuninga ees, kuni saab lõpuks tema soosikuks.

Ühes hilisemas «harus» tahab Renart kuninga ära olles anastada pettusega trooni ja kuningannat. Kuigi rebase kelmused hiljem avastatakse ja kuningal ainult sõjaga õnnestub trooni tagasi

võita, oskab Renart asja nii seada ja seletada, et talle lõpuks siiski kõik andestatakse.

Edasi kujundasid rändlaulikud ja mungad üha uusi harusid, resp. lugusid, rebase kelmustele järjest uusi motiive lisades, nagu hundi kalapüük, singivargus jt., millest osa hilisemais ümbertöötustes on jäänud kasutamata. 13. sajandi teisel poolel tuleb rida uusi variatsioone Renart'i teemal.

Prantsuse rebasejuttudes ei ole võimalik täpselt näidata nende üksiklugude päritolu. Samuti ei ole loomajutud kindlateks eri liikideks klassifitseeritavad, nagu arvab Olschki. «Seepärast ei saa loomajuttude mitmesuguseid vorme — valm, muinasjutt, nali ja eepos — üksteisest eraldada, vaid neid tuleb vaadelda kui üheainsa poeetilise liigi eri astmeid ja variante,» nad on kõik müüte loova fantaasia vili.

«Sellele loomupärasele müüte kujundavale fantaasiale ajalisi, rahvuslikke, sotsiaalseid ja kirjanduslikke piire anda on vastuoluline ja järelikult viljatu ning võimatu. Selle luuleliigi olemusse kuulub, et ta on kosmopoliitiline ja ajatu ja leidub nii rahva hulgas kui ka haritud kirjanduses, meeldib lapsele ja maailmamehele. Vastavalt eeldustele, temperamendile, kalduvustele ja soovidele on esikohal kord eepiline jutustus, kord on võrdlev mõte esile tõstetud.»¹⁴

Seesuguseid loomalugusid on siis 13. sajandil mõni asjahuviline liitnud 27 loost koosnevaks suureks tsükliks ja andnud sellele romaani nime, mitte aga vormi. Töö kollektiivsest iseloomust tingitult on selle kompositsioon ebaproportsionaalne ja juhuslik, lõdvalt ühendatud üksikosi liidab ainult ühine peategelane Renart ja ühine satiir.

Satiiril ei ole olnud rebase lugudes alati võrdne osa ja tähtsus, nagu seda analüüsib nõukogude prantsuse kirjanduse ajalugu.¹⁵ Nende sünniaegadel võiks ehk rääkida ainult huumorist. Inimese maskeerimine loomaks või vastupidi — loomadele inimeste iseloomu, tundmuste ja mõtteviisi ülekandmine lihtsalt lõbustas nii fabuleerijat kui ka kuulajat nagu koomiline maskeerad. Uhtaegu avanes sel teel võimalus anda karikerivat ja paljastavat kujutust inimühiskonnast, mis koos rikkaliku olustiku ja kombekirjeldusega sai didaktilis-allegoorilise ilme. Rebase lugude tihenedes ja lähenedes romaanile sugeneb neisse üha rohkem ühiskondlikku satiiri, mida omalt poolt lisavad ka ladina valmiällikad. 13. sajandist peale saab satiir keskse tähtsuse, olles kooskõlas arenevate linnade teadvuse kasvuga, mille tõttu otsustavalt hakati kasutama kirjandust võitlusvahendina feodaalühiskonna suuruste vastu. Vahel antakse tegelaste sotsiaalne kuuluvus

¹⁴ L. Olschki, Die Romanischen Literaturen des Mittelalters. Handbuch der Literaturwissenschaft, Wildpark-Potsdam 1928, lk. 140—142.

¹⁵ История французской литературы. Том I. С древнейших времен до революции 1789 г., М.—Л. 1946, lk. 147—149.

otseselt ja vahetult, nagu kuningas Nobel, õukonna vaimulik eesel jt., mõne teise osalise sotsiaalne pale selgub alles tema iseloomust ja käitumisest: suur, laisk, raskesti solvatav karu Brun — toores feodaal; tige, hoolimatu, sageli näljane ja saagitsev hunt Isengrim — rüütel; väikesed oma kogult ja võimult on kanad, jänessed, teod jt., kes peavad kujutama lihtrahvast.

Hoopis keerukam kuju on Renart ise, ulatudes läbi romaani kõigi harude, ja kaugeltki mitte ühetaolisena umbes kümne autori töös. Renart'i kujus ei ole tähelepanndavad mitte ainult tema taibukus, asjatundlikkus, leidlikkus, vaid ka tema keele ja maneeeri lihtsus, triviaalsus, ja ka praktilisus kogu tema käitumises. Iseloomulik seejuures on, et tema isiku moraalne hindamine teoses on relatiivne. Kui tema konflikti puhul feodaaliga, Isengrimiga, Nobeli endaga või teiste võimsatega on jutustaja sümpaatia Renart'i poolel, sest et tema kaudu tuleb esile mõistuse triumf toore jõu üle, siis teisel seesama rebane on kujutatud lihtsalt alatu röövloomana, kui ta riisub ja kimbutab vaeseid ja nõrgemaid. Viimased alati abitult ei alistu, vaid osutavad enda päästmisel küllaldaselt energiat ja taibukust.

Autori eetiline suhtumine reinuvaderi tempudesse vaheldub ka ajalisel. 10. sajand tunneb lõbu rebase kavalusest ja oskusest kõiki vastaseid tüssata, narrida ja võita. Selgub, et kusagilt ei leita abi tema ülekohtu vastu, kuningaõues puudub õigus ja õiglus. Samasugust moraalset skepsist õhkub ka 13. ja eriti 14. sajandi prantsuse rebase-romaanist, kuid vahepealseil sajandeil leiab tema käitumine hukkamõistmist ja tal lastakse saada teenitud karistus.

«Roman de Renart» oli siis 13. sajandil mingisugusel kujul lõpetatud, ümardatud. Huvi tema vastu püsis. Tänu tema avatud vormile ei jäänud rebase-romaanil areng sellega veel seisma. Tarvitades senist skeemi, loodi järjest uusi harusid, milles muuhulgas kujutati ka aktuaalseid sündmusi kaasajast. Säärast demaskeerivat satiiri kasutati ka reaalsete isikute kohta (Isengrim pidi kujutama kedagi tuntud vürsti jne.).

Kokkuvõetult võib öelda prantsuse «Roman de Renart'i» kohta, et see on tähelepanndav mälestusmärk keskaegsest mõtlemisest. Siit selgub terav kriitika kirikliku režiimi ja feodaalse ühiskonna pihta, peidetud protest vaimulike ja rüütelite kiskjalikkuse vastu.

Prantsuse lood rebasest kiirgasid laialt ka väljapoole. Neile tekkis sugulasi Itaalias, Hispaanias, Inglismaal ja mujal.

Käesolevas töös tuleb erilisel nimetada üht produktiivset ümbertöötust «Roman de Renart'i» varasemaist harudest. 1250. a. paiku töötas idaflaami luuletaja Willem iseseisvalt ümber ja laiendas prantsuse haru lövi kohtupidamisest. Selles jääb haige lövi motiiv tagaplaanile, esile nihkuvad rebase kelmused. Willemi teos lõpeb rebase hukkamõistmise ja lindpriiks kuulutamisega.

1375. aastast leidub selle ümbertöötus lääneflaami keeles kahes osas, mis on üldiselt siiski Willemi teose kordamine. Siin võidut-

seb taas rebase kavalus. Niisiis 14. sajandi kõlbeline skepsis on sugulane 10. sajandi vaimulaadiga. Satiirilt ületab 1375. a. ümbertöötus eelkäijad.

Veel õpetlikum ja satiiriküllasem saab Hinrik von Alkmar'i töö 1480. aastast. Peatükid selles on varustatud õpetlike proosaseletustega, millest reinuvaderi-loo tagapõhjuna avanevad kaasaja poliitilised, sotsiaalsed ja kiriklikud suhted. Alkmari teos ilmus alamsaksakeelsena ja puulõigetega illustreeritult 1498. aastal Lübeckis pealkirja all «Reynke de Vos». Teosel oli tohutu menu, see tõlgiti ülemsaksa keelde, ka taani, rootsi, ladina ja mõnesse muussegi keelde. Teos vastab oma rahvaliku keele ja õpetliku laadiga ajajärgu maitsele. Seda nimetatakse õueelu tõeliseks peegelduseks.

Alkmari teisendusega saavutas keskaegne saksa rebasejutt satiiri teravuse poolest oma kõrgpunkti, kuid ta jääb tähtsaimaks loomajutuks hiljemgi. Johann Christof Gottschedi väljaandena ilmub «Reineke Fuchs» 1752. a. Leipzigin — originaal koos ülemsaksa proosatõlkega.

Valides Gottschedi teose oma värsistuse eeskujuks, nimetas Goethe seda «eine unheilige Weltbibel» ja nägi selles tõetruud pilti oma aja ülespuhutud seltskonnast. Nii ajakohane tundus see talle, et ta 1796. a. ütles: «Aastasadade eest olevat üks luuletaja nii laulnud? Kuidas on see võimalik? Aine on ju eilne ja tänane.» Ja tema 1794. a. ilmunud heksameetriline värsseepos säilitab senise satiiri ja õpetuse.¹⁶

Goethe «Reineke Fuchs», mille aluseks oli Gottschedi väljaanne, avab uue perioodi saksakeelse «Reineke» ajaloos. Järgneb loendamatu jälgendeid ja ümbertöötusi nii proosas kui värsis, küll «noorsoole», küll «vanemale noorsoole», küll täiskasvanuile.

Kui nüüd küsimus on kerkinud Kreutzwaldi «Reinuvaderi» algallikaist, siis tuleb kõneste ainult Goethe «Reineke» või mõni väljaanne selle ümbertöötuste sarjast, sest kõik varasemad või teisi teid hargnenud «Reineke»-teisendid seisavad Kreutzwaldi tõlkest võrdlematult kaugemal kui Goethe värsseepos.

Fr. R. Kreutzwaldi proosatoodangu algallikate avastamiste ja oletamiste reas on siin-seal viidatud «Reinuvader Rebase» võimalikele eeskujudele. Kui 1898. a. ilmub «Reinuvaderi» 5. trükk, siis viidatakse sel puhul esmakordselt «Reinuvaderi» eeskujule: raamatu eessõna anonüümne autor peab Goethet Kreutzwaldile eeskuju andjaks. Samal aastal korratakse seda arvamust «Rahva Lõbu-lehes».

¹⁶ «Reinuvader Rebasest» maailmakirjanduses vt. История французской литературы. Том I. С древнейших времен до революции 1789 г., М.—Л. 1946, lk. 144—149; A. Leitzmann, Reinke de vos. Nach der Ausgabe von Friedrich Prien. Mit einer Einleitung von Karl Voretzsch. Altdeutsche Textbibliothek, Halle/Saale 1925; L. Olschki, Die romanischen Literaturen des Mittelalters, lk. 139—146; Ch. Aubertin, Histoire de la Langue et de la Littérature Françaises au Moyen Age. Tome Second, Paris 1878, lk. 44 jj.

1898. aastal võetakse veel kord sõna Kreutzwaldi «Reinuvaderi» kohta, sedapuhku K. A. Hermanni «Eesti kirjanõuse ajaloo». Siin esineb hoopis isesugune ja kordumatu seisukoht: «Reinuvader» olevat saksa keelest Vossi järgi ümber pandud. Ei ole võimalik kindlaks teha, kust Hermann seesugused andmed võttis. Saksa bio- ja bibliograafilised allikad ning teatmeteosed ei esita küll ühtki Vossi, kes oleks mõne Reinuvaderi-loo kirja pannud. Igatahes ei registreeri 1794. (Goethe «Reineke» ilmumisaasta) ja 1874. a. vahemaal ei Kayseri «Bücherlexikon» ega Hinrichsi «Halbjahrskatalog» mingisugust Vossi «Reineke Fuchs'i». See pärast kiusab nimede kokkulangevus oletama, et siin on tegemist asjatundmatusest tingitud järjekordse kirjandusliku kurioosumiga: küllap vist Hermann laskis end eksiteele viia teose alamsaksakeelsest pealkirjast — «Reynke de Voss».

6. trüki redigeerija A. Raud nimetab «Reinuvaderi» algallika küsimuses taas Goethe teost. Ta arvab, et Kreutzwald «ei ole Goethe meisterteosest mööda minna võinud». Sellest küll ei selgu, kas ta Goethe eepost otseseks või kaudseks eeskujuks peab.

1929. a. ilmunud «Eesti biograafilises leksikonis» jääb A. Annist juba kindlamalt Goethe juurde, nimetades Kreutzwaldi «Reinuvader Rebast» «eestipärastatud ümberjutustiseks Goethe «Reineke Fuchs'i» järgi», lisamata sellele väitele mingisugust käsimärki. Sedasama seisukohta kordab ka «Eesti entsüklopeedia» (1934).

Uue oletusega esineb 1930. a. «Eesti Kirjanduses» Jaan Roos. Leidnud Franz Hoffmanni populaarteaduslike jutustuste sarjast nime all «Land- und See-Bilder» Kreutzwaldi «Maa- ja Merrepiltide» allika, peab ta tõenäoliseks ka Hoffmanni noorsooraamatu «Geschichte von Reineke dem Fuchs» eeskujuks olemist Kreutzwaldi «Reinuvaderile». Hoffmanni teost nägemata rajab J. Roos oma oletuse kahe raamatu enam-vähem ühesuurusele lehekülgede arvule, piltidele ja Hoffmanni teose oletatavale rahvalikkusele.

Sellest küllalt kergelt põhjendatud oletusest ei näi küll keegi otse kinni hakkavat, ometi ei taheta edaspidi enam täie kindlusega Goethe eepost «Reinuvaderi» eeskujuks nimetada. Nii pühen-dab V. Altoa oma ülevaates Goethest eesti kirjanduses terve pea-tüki Kreutzwaldi «Reinuvaderile», seega eeldades, et «Reinuvader Rebane» on siiski Goethe järgi ümber tehtud, kuid ilmselt eel-mainitud kirjutise pärast väidab ta seda juba teatava reservat-siooniga.

Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist kõneldes läheb L. Tohver «Reinuvaderi» eeskujudest ettevaatlikult üle, viidates ainult kahele arvamusele ja konstateerides vajadust detailsema tekstianalüüsi järele.¹⁷

¹⁷ L. Tohver, Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist. Akadeemi-lise Kirjandusühingu Toimetised VIII, Tartu 1932, lk. 88.

H. Haljaspõld libiseb algallika küsimusest mööda, märkides ebamääraselt, et «Reinuvaderi» vahendajaks on Goethe ümber-
töötus.¹⁸

Niisiis üksmeelsete otsuste kõrval «Goethe järgi ümber tehtud» tuleb tähelepanuvale eriarvamusele ainult J. Roos. Kaudsete andmete põhjal¹⁹ märgitakse seda ka 1953. a. väljaande kommentaarides.²⁰ Noorsooväljaande järelsõnas jääb E. Nirk jällegi peatuma Goethe juurde.²¹ Et Hoffmanni «Reineke» oli meil täiesti kättesaamatu, puudus kõigis raamatukogudes, siis ei saanud uuele oletusele keegi poolt ega vastu väita. Ka Saksamaal leidus teost ainult paaris raamatukogus. Lõpuks Tartu ülikooli raamatukogu vahendusel õnnestus allakirjutanul nõutada tarvitamiseks kõnealune raamat — Franz Hoffmanni «Die Geschichte von Reineke dem Fuchs». Ja käesolevas töös ongi seatud ülesandeks välja selgitada, kas ja missugune osa oli Fr. Hoffmanni teosel Kreutzwaldi «Reinuvader Rebase» sünnis.

Kes oli siis too Franz Hoffmann, kelle vähenõudlikku proosateost J. Roosi arvates Kreutzwald eelistas Goethe heksameetrilisele värsseeposele?

Saksa teise- või kolmandajärguline noorsoo- ja rahvakirjanik, nagu esitab teda saksa biograafiline leksikon, Aleksander Friedrich Franz Hoffmann (1814—1882) sündis ja käis koolis Bernburgis, oli siis Stuttgardis raamatukaupmehest venna abiliseks. Siin tundis Hoffmann huvi teatri ja näitlejakutse vastu, loobus aga sellest mõttest ja hakkas ise raamatukaupmeheks. 1842 debüteeris ta noorsookirjanikuna, ja heast vastuvõtust virgutatud, määras selle oma elukutseks. Ikka elatusmuredest jälitatud, peatus ta mitmel pool Saksamaal ja suri vähetuntuna Dresdenis, kuigi oli kirjutanud kogusummas mõnisada suuremat ning loendamatu hulga väiksemaid jutte ja jutukesi, mida omal ajal pööraselt loeti. Hoffmanni toodangust moodustavad tähtsa osa ümbertöötused ja mugandused nii saksa kui välismaisest muinasjutu- ja valmikirjandusest: «Deutsche Volksmärchen», «Deutsche Sagen», «Rübezahl», «Die schönsten Märchen der Tausend und einen Nacht» jpt.²²

Ümbertöötuste sarja kuulub ka Hoffmanni kõnealune «Die Geschichte von Reineke dem Fuchs».²³ Selle otseseks eeskujuks on üsna kahtluseta Goethe «Reineke Fuchs», kuigi teatmeteosed ja kirjanduslood sellest kusagil ei räägi. Sarnasus Goethe teo-

¹⁸ H. Haljaspõld, «Reinuvader Rebane» ja maailmakirjandus. «Eesti Kirjandus» 1932, lk. 481 jj.

¹⁹ Põhiliselt lahendati «Reinuvader Rebase» algallika küsimus allakirjutanu poolt juba 1938. a. Akadeemilises Kirjandusühingus peetud ettekandes (vt. «Postimees» 27. III 1938, nr. 84, lk. 5).

²⁰ Fr. R. Kreutzwald, *Jutud. Teosed*, Tallinn 1953, lk. 582.

²¹ Fr. R. Kreutzwald, *Reinuvader Rebane*, Tallinn 1953, lk. 94.

²² *Allgemeine Deutsche Biographie. Fünfzigster Band. Nachträge bis 1899*, Leipzig 1905, lk. 398—401.

²³ F. Hoffmann, *Die Geschichte von Reineke dem Fuchs. Für Jugend neu bearbeitet. Mit 24 Bildern*, Dresden 1846.

sega on niivõrd suur, et pole vajadust vahelüli oletamiseks. Erinev on ainult peatükkide jaotus. Arvestades seda, et teos oli mõeldud noorsoole, võis Hoffmann tarvilikuks pidada tihedamat peatükistamist.

Hoffmanni «Reineke» ilmus umbes kaks korda suuremas kaustas kui meie esimene «Reinuvader». Teose sündmustikku saadab 24 illustratsiooni, mis oma reproduktsioonitehnikalt ja laadilt suuresti erinevad «Reinuvaderi» jämedakoelistest puulõigetest. Sündmustik ise areneb täpselt samas järjestuses ja üksikasjades kui Goethel (ja Kreutzwaldil). Välja on jäetud ainult mõned pikantse maiguga episoodid, ja jutu iva esitatakse teose lõpul palju õpetlikumalt kui Goethel.

Nagu nägime, on siis enne Kreutzwaldi «Maa- ja Merre-piltide» päritolu selgumist üldiselt peetud «Reinuvader Rebase» eeskujuks ja otseseks allikaks Goethe heksameetrilist «Reineke Fuchs'i». Ja tarvitsebki vaid korra pilku heita kahe kõnealuse raamatu esileheküljele, et seda arvamust täiesti mõista.

Nelipühipeo kirjeldus algab Goethel:

Pfingsten, das liebliche Fest, war gekommen; es grünten und blühten
Feld und Wald; auf Hügeln und Höhen, in Büschen und Hecken
Obten ein fröhliches Lied die neu ermunterten Vögel;

See kõlab Kreutzwaldi redaktsioonis:

Nelipühi kena pido oli käes; lehitamas nurm ja mets, õiekesi otsutamas;
runkal ja kõrgel, lepikus ja põesastikus tõusis linnu rõemo-laul;

Nii käivad kahe autori algusread. Hoolimata sellest, et üks on heksameeter ja teine proosa, kattuvad nad paiguti kuni interpunktsioonini. Raske olekski oletada, et mõni teine tekst Kreutzwaldi omale võiks ligemal seista, sest tuleb arvestada tema üldist vaba tõlkimise laadi. Kui võrrelda sellega esilõiku Hoffmanni teosest, siis osutab see palju suuremat lahkuminekut. Teose jaotamine peatükkidesse langeb Goethel ja Kreutzwaldil kokku: kummalgi on 12 peatükki ja peatükkide piirid kattuvad täpselt. Nii näiteks lõpeb Goethel 1. peatükk käskjalaks määratud karu hooplemisega ja 2. algab tema rännakuga Malepartuse mõisa, samuti Kreutzwaldil. Üheaegselt algavad ka kõik järgmised peatükid, et meid uskuma jätta Goethe eeskujusolemist «Reinuvaderile».

Hoffmanni kasuks ei räägi esialgu miski. Et Hoffmannil on peatükke tervelt 25, siis pole loomulikult mõtet nendega ühiseid lõikekohti otsima minna. Ka sündmustiku lõpp ja sellele järgnevad mõttemõlgutused erinevad «Reinuvaderis» palju vähem Goethe kui Hoffmanni tekstist. Kreutzwaldil lõpupoole sagenevad tugevad lühendamised on olukorda arvestades — teos aga kalendrisabas ei võinud paisuda liiga pikaks — kerged seletada, ja miski ei keelä arvamust, et «Reinuvader Rebane» on Goethe vabatõlkeline eestindus. Kui J. Roos selles usus kõikuma lõi, siis vahest mitte niipalju sellepärast, et Goethe teos eeskujuks poleks sobi-

nud, kui lihtsalt tõenäosusest, et Kreutzwald ka seda Hoffmanni rahvaraamatut võis tunda.

Alles kolme teose paralleelne ja üksikasjalikum võrdlemine selgitab, et peale Goethe «Reineke Fuchs'i», mille kasutamine juba tsiteeritud esiridade põhjal peaks olema vaieldamatu, on Kreutzwaldil «Reinuvaderi» kirjutamisel abiks olnud ka Hoffmanni «Reineke».

Sellele küsimusele peaks andma osalise vastuse järgneva katke võrdlemine kolme autori teostest.

Goethe:

So scheute das böse Gewissen
Licht und Tag; es scheute der Fuchs die versammelten Herren.
Alle hatten zu klagen; er hatte sie alle beleidigt,
Und nur Grimbart, den Dachs, den Sohn des Bruders, verschont' er.
Isegrimm aber, der Wolf, begann die Klage; von allen
Seinen Vettern und Gönnern, von allen Freunden begleitet,
Trat er vor den König und sprach die gerichtlichen Worte: (I, 15—21).

Sisult sedasama loeme Kreutzwaldil, kuid kõrvutatult Hoffmanniga peaks see rääkima selget keelt:

Ja kuidas kuri südametunnistus ikka valgust ja päeva pelgab, nõnda pelgas kaval rebane teiste mets-isandate kogodust; sest ühtainust ei leitud hulga seast, kelle vastu ta ei olnud eksinud; kõigile oli ta kurja teinud ja igalmehel tema peale kaebamist. Se ainoke, keda tännini puutumata jätnud, oli ta lellepoe määr. —

Kui kuningas täis suurust ja väge auujärje peal puhkas, astus esiteks hunt kõige suguvõsa ja sõbradega seltsis teiste hulgast välja, kumardas alandlikult, alustas kaebamise ja rääkis: (lk. 44.)

Wie das böse Gewissen das Licht und den Tag scheuet, so scheute der schlaue Fuchs die versammelten Barone; denn keiner befand sich in ihren Reihen, an dem er nicht auf irgend eine Weise gefrevelt hätte. Alle hatte er beleidigt und Alle hatten gegen ihn zu klagen, bis auf Grimbart, den Dachs, der als sein Neffe von seinen Ränken und Listen verschont geblieben war.

Als nun der König voll Majestät auf seinem Throne ruhte, da trat zuerst Isegrim mit seiner ganzen Sippschaft vor, verneigte sich demüthig vor dem Gebieter, begann seine Klage, und hub also zu sprechen an: (lk. 2.)

Niisiis näeme juba esimesel pilgul, et Kreutzwaldi sõnastus on Hoffmanni omale võrdlematult ligemal.

Peaegu terve katkend on sõnasõnaliselt tõlgitud, seejuures paiguti isegi niivõrd täpselt, et see nagu ei tahaks enam olla eesti-pärane, näit.: «pelgab valgust ja päeva» (pro päevavalgust), «ühtainust ei leitud», «auujärje peal puhkas» jmt. Pisut võiks mõelda väljenduse juures «die versammelten Barone», sest Goethe «versammelten Herren» tundub tõlkele («mets-isandate kogodus») ligemal. Arvestades aga seda, et meie oludes ei võidud «kuritarvitada» paruniteitlit — kas tsensori nõudel või kartusel —, võis siin Kreutzwald ka Goethe sõnastusest mõjustamata kirjutada «mets-isandate kogodus».

Muus osas on esitatud lõigus päris kindlasti ja täpselt järgitud Hoffmanni «Reineke't». Teose alguslõik näis aga niisama kindlasti tõestavat Goethe kasutamist, ja me võiksime juba püsti-

tada esimese oletuse: kirjutaja laual olid niihästi Goethe värss-
eepos kui ka Hoffmanni rahvaraamat, ja Kreutzwaldi «Reinuvader
Rebane» on oma tõlkelises osas kontamineeritud kahest
nimetatud teosest. Need kaks rebasejutu teisendit on aga teinetei-
sele niivõrd sarnased, et «Reinuvaderi» algupära määramisel tun-
dus üheainsa eeskujuksolemine võimalik.

Kuidas tegelikult Kreutzwaldi «Reinuvader Rebane» sündis,
missugune osa langeb kummalegi eeskujule ja kuivõrd siin üldse
on tegemist otsese tõlkega, see selgub alles üksikasjalikust võrd-
lemisest teoste terves ulatuses. Ja siin võib märkida väga suurt
heitlikkust. Nähtavasti selgus ühe või teise eeskuju paremus alles
töö kirjutamise kestel. Peale eeltsiteeritud mõtteühiku teose algu-
sest võib märkida Goethe sõnastuse mõju veel paaris lauses, mille
järel Hoffmanni «Reineke» näikse püsivamalt jäävat ainsaks alli-
kaks. Vähemalt 1. peatüki lõpuni on tõlke laad viimati esitatud
näitega võrdne.

Kõnesoleva teose algallika selgitamisele asudes ei tule unust-
tada Kreutzwaldi-aegset kirjanduslikku mõtteviisi, mis tõlkimisel
ja eeskujude kasutamisel lubas täielikku vabadust. Nii oli «Reinu-
vaderigi» kirjutamisel tähtis ainult see, et raamat saaks loetav,
kodune ja täidaks oma otstarbe; iga lühendamise, lisapõime või
kohanduse oli sellelt seisukohalt õige. Nii saab näiteks kassi kuiv-
asjalikust jutustusest Hoffmannil

Ich muss nämlich gestehen, dass ich sie [die Wurst] einst über Nacht
einer schlafenden Müllerin aus der Mühle mauste (lk. 4)

tõlkijal oludele kohandatud ja värvikas tõsielupilt:

Tuleb mul siin tõtelikult tunnistada, kuidas ükskord teed käies õhto hilja
Ojaveskile juhtusin; möldri naine tukus vokki taga, maugu-vaagen seisis laual;
mina käpasin vorstikese ja pillasin hiire järel hüpates suust maha (lk. 6).

Niisama kreutsvaldlikult tõlgitakse näiteks seavarguse loos:
aufgehoben — tallele pannud, *aufgefressen* — nahka
pannud, *mit hämischen Lächeln* — hambaid irvitades,
jne.; või jälle interpoleeritakse:

..siis unustad vaeva ja verise kasoka. Külap nüüd arvate, et
üks nuum-sea tagumine kints ehk esimene sapsotük, või ras-
vane seljatük lülidega... Reinuvaderile osaks said? terve nuum-
sea, luie ja kamaraga tükis oli vana, kallis, truu, auus Kriimsilm-
isand üksi nahka pannud, ja näitas välja kui tiine kon (lk. 11/12).

Seesuguse vabadusega jätkub tõlge umbes kümne lehekülje
ulatuses, kusjuures Goethe-poolseid mõjusid pole võimalik noteer-
rida. Senise põhjal võiks juba järeldada, et autor on algul katse-
tanud nii ühe kui teise kasutada oleva eeskujuga ja siis jäänud
peatuma Hoffmanni juurde, mis osutus sobivamaks. Kuid jät-
kame vaatlust. Keset üsna täpset tõlget leiame varsti lõigu, mis
sel kujul Hoffmanni tekstis puudub ja mida võiksime küll Kreutz-
waldi enda lisanduseks pidada, kui mitte Goethe poolle sellele

üsna lähedasi värsse ei leiduks. See on nimelt hundiemanda ja Reinuvaderi vahekorra iseloomustus, mida Goethe kirjeldab küll palju pikemalt ja detailsemalt, aga Kreutzwaldi napisõnalise teisenduse tuumaks on siiski seesama abielurikkumise motiiv. Tahaks oletada, et see Reinuvaderi noorpõlve patulugu Kreutzwaldile niivõrd meeldis, et ta Goethelt selle üksikasjalikumalt kirjeldust läks otsima.

Selle järel pöördub tõlkija paariks leheküljeks Hoffmanni juurde tagasi, kuni seal algab 3. peatükk:

«Christenpflicht und Gerechtigkeit gebieten den Verklagten eben so unparteiisch anzuhören, wie die Kläger», sprach bedächtig der König, als Grimbart schwieg. «Man schicke einen Boten an Reineke und bescheide ihn vor unser Gericht.»

Der Befehl sollte alsbald vollzogen werden; aber plötzlich erschien zu allgemeinem Erstaunen Henning, der Hahn, mit seinen sämtlichen Stammgenossen, und über diesen Anblick wurde alles Uebrige vergessen. Auf einer Todtenbahre brachte er ein Huhn daher, dem Reineke Kopf und Hals abgebissen hatte (lk. 14).

Sellele vastavalt Kreutzwaldil:

Kui määr juto sai lõpetanud, astus äkitselt kuk Kannusjalg oma suguvõsa ja naabritega kuninga ete; tema järel kanneti raami peal üks surnud kana, kelle kõri Reinovader ära purestanud (lk. 14—15).

Niisiis hulga lühem ja erinev Hoffmanni pietistlik ja pateetiline algus ei paistnud mugandajale vist vastuvõetav ja see tehti siis omavoliliselt ümmarguselt lihtsamaks ja lühemaks, aga võiksime ka oletada, et peatüki piiril korraks jälle silma visati teise allikasse. Vastav osa Goethel kõlab:

Als nun Grimbart geendigt, erschien zu grossem Erstaunen Henning, der Hahn, mit seinem Geschlecht. Auf trauriger Bahre, Ohne Hals und Kopf, ward eine Henne getragen; Kratzfuss war es, die beste (I, 181—184).

Järsem ja lühem algus ongi ilmselt võetud Goethe sõnastusest, et juba lause lõpposas Hoffmanni redaktsiooni juurde üle minna. Siia näib tõlkija nüüd pikemalt peatuma jäävat. Edasi kõrvutades loeme Kreutzwaldi 2. peatüki kestel vahelduvalt kord üsna täpset tõlget, siis jälle vabamat ümbertõötust üha suureneva lühendamistendentsiga. Paiguti on küll eeskujud teineteisele niivõrd ligidased, et Kreutzwaldi vabalaadilise tõlke juures nii üht kui teist võiks eeskujuks arvata. Kuid üksiksugemed kõnelevad siiski kindlamini Hoffmanni kasuks.

Hoffmanni teost kätte võttes oli allakirjutanu esimeseks huviks Kreutzwaldi 1. peatüki lõpul asetseva Siblijalg-kanakese hauatahvi võrdlemine Hoffmanni vastava osaga. Ja see üritus osutus viljakaks. Kõigepealt Hoffmanni raidkirja väline pilt oma plakatilise rea-asetusega osutus Kreutzwaldi raamitud marmortahvile ilmselt sugulaseks, rääkimata sõnastuslikust lähedusest. Hoffmanni hauakiri ühes matusetseremoonia kirjeldusega käib järgmiselt:

Es geschah Alies nach des Königs Willen. Die Psalmen und Sterbelieder wurden gesungen, die Leiche ward in ein prachtvolles Grabmal gelegt, und ein viereckig behauener Marmorstein wurde darauf gedeckt, auf welchem in goldenen Buchstaben folgende Inschrift zu lesen war:

Hier unter diesem Steine liegt begraben

K R A T Z E F U S S

Heenings Tochter

Sie war eine treffliche Henne, legte viele Eier, und wusste besser als Andere mit ihren Beinen zu scharren. Ihr Mörder war Reineke und alle Welt soll erfahren, wie böse, falsch und niederträchtig er gehandelt hat! Wanderer, beklage die Todte! Sie ruhe in Frieden! (lk. 18).

See käib Kreutzwaldi redaktsioonis:

— Kõik sündis kuninga tahtmist mööda: surnu kanneti lauloga linnast välja, maeti uhke hauda maha ja veeretati üks kallis marmori-kivi haua rünkale mälestuseks.

Kivi peal seisis kuld pookstavitega lugeda:

Siin kivi al puhkab

Siblijalg,

kuk Kannusjala tütar, üks kiidoväärt
kana! munes rohkest, siblis nopest. Kõige
ilmale saago teadavaks: Reinovader on
teda tapnud. Teekäija kahetse leinades
surnud!

Rahu hauale päranduseks! (lk. 18).

Pandagu tähele mälestustahvli välist pilti, teksti ridadesse paigutamist. See ei ühti küll peensusteni, aga siiski niivõrd, et võib üht teisele otseseks laenuandjaks pidada. Nii leidus juba pealiskaudsel silmitsemisel üsna tähtis argument Hoffmanni ja Kreutzwaldi reinuvaderite suguluse tõestamiseks. Mälestustahvli välise pildi sarnasus väheneb küll seeläbi, et Kreutzwald on tarvitanud peale hariliku veel sõrendatud ja paksemat šrifti. Ka on ta mälestustahvlile lasknud musta raami ümber panna. Aga seesugune piltlikustamine ja rõhutamine on Kreutzwaldile küllalt omane.

Mälestustahvlile järgnev tekstiosa kuni Kreutzwaldi (ja Goethe) 1. peatüki lõpuni kannab samuti Hoffmanni eeskujumärke, kuid tugevasti lühendatult.

«Reinuvaderi» 2. peatüki algus ei too senisest midagi erinevat. Peale järjest suureneva lühendamise segab teataval määral allika määramist Kreutzwaldi töö vabatõkeline laad ja kohandamispuud. Siiski võib ka 2. peatüki alguspoolle eeskujuks pidada Hoffmanni teost. Goethelt ei näi pärinevat midagi peale peatüki numbri.

Siinset tõkelaadi iseloomustagu katkend rebase kõnelusest:

Ihr seid also, mein verehrter Herr Oheim! Verzeiht mir, dass ich Euch so lange warten liess; ich las eben die Vesper und konnte deshalb nicht sogleich erscheinen. Seid mir herzlich und freundschaftlich willkommen! Euer Besuch freut mich sehr, denn ich bin überzeugt, dass ihr nur zu meinem Besten gekommen seid. Aber wie schwitzt Ihr, Theuerster! Jedes Härchen an Eurem Leibe ist ja nass. Wahrhaftig, ich weiss es dem wenig Dank, der Euch

zu einer so weiten und beschwerlichen Reise gezwungen hat! Konnte denn der König keinen Anderen als Euch finden, um seine Botschaft auszurichten? Musstet denn gerade Ihr gehen, der angesehenste und edelste Mann bei Hof? Himmel, wie Ihr ausser Athem seid! Aber es sollte wohl Alles zu meinem Vortheile so sein und Ihr seid gewiss nur gekommen, um mir mit Eurem guten Rathe am Hofe des Königs beizustehen.

Seda tõlgib Kreutzwald:

Vai ise olete siin, mino auustatud ono! Andke andeks, et nii kaua ukse taga teid lasin oodata; ma lugesin parajasti pärast-lõunapalvet ja ei võinud jala pealt tulla, sest Jumala teenistus on suurem kui inimeste tallitus. Südame põhjast teretan teid sõbrusega, armas ono! Teie võersikstulik rõemustab mul hinge, sest tean selgeste, et mino õnneks ja kasuks seie olete tulnud. Aga, vana kallis, teie olete üsna märg ja higinel! iga karvake teie kalli keha peal näitab kui veest välja tõmmatud. Kes nii pika raske teekonnale teid on läkitanud, ei saa tõeste mino täno leidma. Kas kuningal kedagi alamad meest käsovijaks siis ei olnud, et ta teid tühja tallitusele läkitas? — Tule appi, taevas, kudas teie ähite ja lõetsute! Kuis kõige suurem ja kuulsam mees kuninga järel mino vaase pärast niisugust vaeva pidi nägema?! Ma näen selgest, et mino kasuks kõik nõnda pidi sündima; vistist olete seie tulnud, mulle targa nõu ja vägeva rammu läbi kuninga kohto ees abi saatma (lk. 21—22).

Goethe vastavas episoodis ei ole suuri erinevusi; Hoffmanni sõnastus on ainult pisut pikemaks venitatud, lausete ja sõnade järjekord pisut teistsugune, aga sellest antud katkendi puhul piisabki, et reeta Hoffmanni eeskuju.

Mis Kreutzwaldi sõnastusest Hoffmanni lausetesse ei mahu, olgu see siis mõni ülearune metafoor või epiteet, mõni teisendav kõnekäänd, mõni pilllikustav parafras või lisand, selles tunneme esimesest pilgust Kreutzwaldi sõnastustiili. Viimasest katkendist võiksime osutada järgmisi lisandeid:

et nii kaua ukse taga teid lasin oodata
sest jumala teenistus on suurem kui inimeste tallitus.
iga karvake teie kalli keha peal . Tule appi, taevas
targa nõu ja vägeva rammu läbi
Või jälle vaba teisendamist:

sogleich — jala pealt
Seid mir Herzlich und freundschaftlich willkommen —
Südame põhjast teretan teid sõbrusega
freut mich — rõemustab mul hinge
zu meinem besten — mino õnneks ja kasuks
Theuerster — vana kallis
nass — kui veest välja tõmmatud
Wie Ihr ausser Athem seid — kuidas teie ähite ja lõetsute.

Edasi leiame seda laadi vabatõkelist Hoffmanni eestistust Kreutzwaldi oma väiksemate või suuremate teisendamistega veel neli-viis lehekülge, kuni «Reinuvaderi» 2. peatüki keskele. Hoffmann lõpetab siin 4. peatüki karu lõksujäämise, Reinuvaderi irvitamise ja jalgalaskmisega:

«Haltet ein Plätzchen dafür, und gehabt Euch wohl! Der Himmel segne Euch Speis' und Trank!»

So sprach der Fuchs, und trollte nach den letzten Worten eilig davon... (lk. 26).

Vastavalt Kreutzwaldil:

«Pidage sopike tood vasto valmis. Taevas saago rooga ja jooki teile õnnistama.» Nõnda rääkides pistis ta putkama (lk. 26).

Goethe juures käib vastav osa lühemalt ja hoopis teisiti.

Kokku võttes senist (26 «Reinuvaderi» lehekülge) oleks siis pilt järgmine: teose tõlkimist on alatud Goethe «Reineke» järgi, et juba teise lõigu juures Hoffmanni teisend appi tuua. See kui proosateos tundus arvatavasti tõlkimiseks kergem või millegi muu poolest sobivam ja pärast paarileheküljelist siia-sinna vaatamist jäädigi selle juurde peatuma. Et abielurikkumise-episood, mille Hoffmann vist küll sündsuse pärast ära on jätnud, Goethe «Reineke» järgi sisse toodi, tõendab siiski Goethe teose püsimumist tõlkija laual.

Edasine tekstivõrdlus selgitab, et Hoffmanni 4. peatükiga lõpeb omakorda selle teose pidevam kasutamine ja algab uus kõikumine kahe eeskuju vahel. Tükil ajal ei leidu nii täpset tõlget kui seni — ei kummagi kõnealuse allika järgi. Ja seda pole ka raske mõista: mõlemas «Reineke»-teisendis algab pilt ehtsast Saksa miljööst, saksa külaseltskonna kirjeldus, milles iga tegelast nimetatakse nimepidi. See vajas oludekohast ümberkohendamist ja lühendamist, eeskätt keeruka nimedeloendi ärajätmist ja seesuguste meie oludes puutumatute tegelaste lavalt kõrvaldamist, nagu köster ja pastor ühes oma virtinaga.

Edasist karu kimbutamist kirjeldades on tulnud paiguti peksuvahendeid kohandada meie etnograafiaile. Ja järgneva stseeni elavus on ahvatlenud veel suuremat elavust lisama rahvapärase ja liialdava sõnastusega, mille laad selgesti reedab Kreutzwaldi sõnastusstiili. Eelnimetatud põhjustel on siis tõlkija võtnud endale suurema vabaduse, ja küllap vist sobivamat eeskuju otsides järgneva tekstiosa kujundanud kaht allikat vabalt kontamineerides. Seejuures ta hakkab toetuma peamiselt Goethe tekstile, kuid mõne lehekülje ulatuses näib siiski sisse pudenevat Hoffmanni-poolseid sugemeid. Mida edasi, seda enam Hoffmanni osa väheneb.

Saksapoolse kirju tegelaskonna lihtsustamine toob kaasa suuremat omaloomingut ja eeskujude vabamat kasutamist. Nii näiteks kehtub saksa teisendites pastor talumehi päästma oma virtinat, kelle karu tormates jõkke tõuganud. Sellest on saanud eesti keeles eht-kreutsvaldlik ja rahvalik episood.

Kõrtsmik hüüdis: vaadake, naabri-mehed! mino vanamoor langes jõkke, mõned teised ka; rutake appi, kulla külamehed, ma maksan vaadi õlut ja viina pealegi (lk. 27).

Saksa variantides saavad siin abilised pastorilt patud andeks, meie talumehed jälle kõrtsmiku vanamoori päästmise eest viina.

Nii väga kui Kreutzwaldile võiski meeldida kõnealuse episoodi rōvedapoolne satiir pastori ja tema virtina aadressil, tuli see ometi tsensori hirmul või nõudel ära muuta. Ja seesugust kohandamist leidub nii käesolevas peatükis kui ka kogu teoses ohtrasti. Aga sealsamas on üsna asjalikku tõlget — nüüd juba Goethe «Reineke» järgi:

Da indessen die Männer am Ufer beschäftigt waren,
Kroch der Bär ins Wasser vor grossem Elend und brummt
Vor entsetzlichem Weh. Er wollte sich lieber ersäufen
Als die Schläge so schändlich erdulden. Er hatte zu schwimmen
Nie versucht und hoffte sogleich das Leben zu enden.
Wider Vermuten fühlt' er sich schwimmen, und glücklich getragen
Ward er vom Wasser hinab; (II, 180—186).

See kõlab tõlkes:

Senni kui mehed naisi aitamas, roomas karu jõkke ja mõuras valo pärast; siiski tahtis ta ennemine vete upuda, kui pikemalt rahva häbemata hoopisid kannatada. Et veel ial enne seda ei olnud ujunud, sellepärast lootis ta kohe põhja vauda ja piinalise elole otsa leida. Aga imeks pannes pani ta kogemata tähele, et vesi keha kandis ja mööda jõge alla viis (lk. 28).

Hoffmanni tekstiga ei leia selles osas midagi ühist. Siiski ei saa veel ütelda, et tõlkija sellest eeskujust täielikult oleks loobunud. Jätkates teksti võrdlemist, loeme paar lehekülge hiljem:

Hoffmann:

«Ach, Reineke, du nichtswürdiger Bösewicht, warum hast du mich so grōblich geschändet! ..»

Und stöhnend raffte er sich auf, und kroch unter unsäglichen Schmerzen weiter, bis er endlich am vierten Tage wieder bei Hof ankam (lk. 33—34).

Kreutzwald:

«... Oh, Reinovader, kurjasunnitav, mis häbi ja tiotuse sisse oled sa mind saatnud! —» Kesk homiko ael toetas Mesikäp hoigades jalule ja hakas ütle-mata valoga edasi roomama, kunni neljandamal päeval kuninga juure tagasi jõudis (lk. 30—31).

Goethe redaktsioon erineb selles osas suuresti.

Märgitagu, et «Reinuvaderi» 2. peatüki teises pooles ainult pai-guti täie kindlusega võib üht või teist eeskujut osutada, sest tõl-kija on siin karu seikluste kirjeldust tugevasti lühendanud. Kes teab, kas tihedama ja lühema sõnastuse otsimisest polegi tingi-tud sinne kõikumine kahe eeskujut vahel. Neid lootusi igatahes Hoffmanni «Reineke» ei saanud täita, sest seal pole Goethega võrreldes palju midagi lühendatud peale osade, milles Hoffmann kõlblusele hädaohtu nägi.

Lühenemise määra selgitab proportsioon «Reinuvaderi» 2. pea-tüki esimese ja teise poole vahel — kumbki pool umbes 7 lehe-külge. Hoffmanni teksti vastaks esimesele poolele napilt 7, teisele ligi 11 lehekülge; ja Goethel oleks suhe 1. ja 2. poole vahel 119

värssi 168 vastu. Seega on siis Kreutzwald 2. peatüki teist poolt eeskujudega võrreldes ligi $\frac{1}{3}$ võrra kontraheerinud.

Pisut mõtlemist võiks anda asjaolu, et tugev lühendamine algab umbes sealsamas, kus lõpeb Hoffmanni eeskuju pidevam järgimine. Kuid 2. peatüki teisele poolele kuhjub saksa teisendeis parajasti palju üksikasjalikku ja staatilist kirjeldust, meie oludes oli aga tarvis jämedajoonelist, võimalikult kiiresti ja põnevalt hargnevat sündmustikku võimalikult vähestel lehekülgedel. Sellega vahest seletubki järsku suurenev lühenemine.

2. peatüki lõpu eel kaovad täiesti Hoffmanni «Reineke» jäljed. Juba 2. peatüki lõpetamiseks on valitud lõik Goethe versioonist, ja 3. peatüki algusest peale ei taba me enam kindlaid kokkupuuteid Hoffmanni «Reinekega». Ka Goethe tekstiga ei leidu esialgu sõnasõnalist kattuvust, aga ka mitte nii olulist lahkuminekut, et seda ei saaks lühendamise ja Kreutzwaldi enda teisendamise arvele panna ja peaks hakkama kolmandat eeskuju otsima.

Varsti siinsamas 3. peatüki algul loeme Kreutzwaldil paar pikantset episoodi, mis seesugustena Hoffmannil puuduvad. Nii esitatakse rebase sobimatu külaskäik hundiemanda juurde ja sealne kahemõtteline jutt ilmselt Goethe redaktsiooni põhjal. Hoffmannil esineb selle asemel täiesti süütu tüli. Hoffmannil puudub ka nimetatud stseeni ebakõlbeline lõpp varemtes, mida Kreutzwald aga Goethele võrdse pikantsusega kirjeldab. Edasi puudub Hoffmannil kassi ja pastori kahevõitlusel röve kõrvalmaik, nagu see esineb Goethe ja Kreutzwaldi teoses, ainult et Kreutzwald ei võinud nii rumalat õnnetust pastorile lasta osaks saada ega tema virtinat panna selle üle haletsema. Seepärast kannab siin haavu sulane ja muret tunneb tüdruk.

Kas nüüd siit polekski võimalik hakata otsima üht põhjust, miks Kreutzwaldile Hoffmanni «Reineke» enam eeskujuks ei sobinud? Kreutzwald poleks seesuguseid episoodide nende põnevuse ja satiiri teravuse pärast kindlasti tahtnud välja jätta, ja nii ta nägi, et Goethe teos vastas paremini tema maitsele ning taotlustele kui Hoffmanni rangelt viisakas ja satiiriski leebe noorsooraamat. Et sellelaadilisest võrtsist just 3. peatükk on eriti rikas, siis see võiski Kreutzwaldi Hoffmanni eeskujust lõplikult võõrutada.

«Nagu «Reinuvaderi» 3. peatükis, nii ka järgmistes pole enam kokkupuuteid Hoffmanniga võimalik osutada, ja ainsaks eeskujuks näib jäävat Goethe eepos, mida paiguti vabalt jäljendatakse, paiguti täpsemalt tõlgitakse, nagu näiteks:

Goethe:

Blieb sie fest Im Eise befroren, so hatte sie freilich
Viel zu lange gesessen; denn hätte sie zeitig gezogen,
Hätte sie Fische genug zum köstlichen Mahle gefangen
Allzu grosse Begierde wird immer schädlich (XI, 63—66).

Kreutzwald:

Külmetas saba temal jäässe, siis oli ta üleliig kaua istuma jäänud; oleks ta tund aega varemine saba välja tõmbanud, kalu oleks küllalt saanud. Üleliig ahnus on igas kohas kahjulik, sest suur tük ajab suu lõhki! (lk. 137).

Hoffmanni rebane jutustab seda hoopis teiste sõnadega, ja «suur tük ajab suu lõhki» kuulub muidugi Kreutzwaldile enesele.

Nii näib siis ositi küllalt kindlasti tõestada võivat, et Hoffmanni eeskujust loobudes jätkas Kreutzwald oma «Reinuvaderi» kirjutamist Goethe eepose järgi. Tõsiasi, et järgnevas osas ainult harva leidub täpset tõlget, seletub üha suureneva lühendamisega. Nagu nägime, vastas teose algul (Hoffmanni osas) Kreutzwaldi leheküljele umbes 17 Goethe heksameetrit, ülejäänud kümnes peatükis mahub 28 värssi tõlke leheküljele ja viie viimase peatüki kohta on see arv juba 37. Nii on siis teose lõppu algusega võrreldes rohkem kui poole võrra lühendatud.

Alates 3. peatükist võib ainult kaheldes osutada üksikuid märke, mis vahest kõneleksid Hoffmanni kaasmõjust. Need ühisjooned on aga selleks küllalt vähesed, et neid niisama hästi võib pidada iseisvalt tekkinuiks, või jälle võis paljast teose läbilugemisest mõni väljenduslik piselement alateadvusse kaasa kõlama jääda, ilma et edasisel tõlkimisel Hoffmanni teos üldse oleks tarvitsenud käes olla. Tekstivõrdluse tulemusena tahaksin uskuma jääda, et alates 3. peatükist «Reinuvaderi» autor Hoffmanni eeskujust loobus ja viis oma töö lõpule Goethe «Reineke Fuchs'i» põhjal.

Tuleks veel kokkuvõtlikult iseloomustada tekstis teostatud muutusi, mis ei lähtu lühendamise vajadusest. Kreutzwald on juhitud kogu teose kestel didaktilisest printsibist ja teose satiiriteravikku suunanud võimalikult arusaadavalt ja võimalikult konkreetsetele objektidele, ka omapoolsete lisanduste ja täiendustega, kus vaja. Samal ajal püütakse jutustust geograafiliselt ja olustikuliselt lugejale lähendada.

Kõigepealt paistab silma kaugeate ja vähetuntud geograafiliste nimede asendamine lähedasematega. Nii asendatakse Flandern Lätimaaga (lk. 74); Aacheni, Lübecki, Kölni ja Pariisi asemel asuvad Läti-, Kuura ja Lituse maa, Tartu ja Taarapaik (75); Jordanist saab Inglise või Türgi maa (75), Schwabenist Rootsi ja Soome (86); pattu kahetsema läheb Reinuvader Rooma asemel Kuusalusse või Kuresaarde; Sachsenis märgitud tegevus toimub meie «Reinuvaderis» Pohlamaal, taga Võru linna, Muna mäeligidal (139).

Samaaegselt ilmneb Kreutzwaldi kalduvus jutustust elustada konkreetsete olupiltide ja kodumaiste paikade lisamisega. Nii märgitakse täpsustavalt nõupidamispaigana lõuna pool Ülemiste järve (65); samas lisatakse Märjamaa laati, lk. 70 nimetatakse

Emajõe ja Sirtsu sood Rakvere lähedal; muinasjutus kuninganna peegli raamil käib Järvamaa oinas Tallinna turul (originaalis kohanimed puuduvad; lk. 126). Rebane lubab nõida otsima minna Koeru kihelkonnast (128); kõrge kübaraga kurg tuleb Lihula linna ligidalt (127); käiakse otsimas palgalisi Alutaguses, Viru-, Järva-, Lääne- ja Harjumaal, talvel ka Hiiumaal ja Kuresaares, «sest et seal rahvast paksemalt kui leiba kasvab» (69—70) Seesuguseid lisandusi esineb tihedasti, kus kohanimed originaalis täiesti puuduvad.

Jutustust kohandatakse ka olustiku ja looduse poolest: *Wüste* asemel esineb suur liivane nõmm (74), *Nelken und Zimmel* on tõlkes lihtne marjaroogi (124); kurg ilmub lavale kõrge torukübaraga (127), originaalis *mit dem roten Baret*; aarete loetus on *Beryll* asendatud kristalliga (125) jts.

Isikuid ja ametimehi asendatakse tuttavamate ja neutraalsetega: pastori saab kõrtsmik, parunitest metsisandate kogodus, kuningas Emmerichi osa täidab Kalevipoeg, arstide asemel kutsetakse appi tarku ja lausujaid. 7 pt. algul (93—94) on umbes poolteist lehekülge täiesti eestipärastatud peokirjeldust, mis algab laulusõnadega «Oh, seda ilu ja õnne! oh, seda pidu ja põlve!» ja jätkub vägipulga vedamise, harju tralli, õllekannude ja muude rahvapärastustega. Peole tuuakse ka Väandra-päts mustlase ja poola tantsu tantsima (95).

Paljude interpoleeringutega on Kreutzwald veelgi tihendanud teose satiiri ja suunanud seda konkreetsete isikute ja paheliste nähtuste pihta. Ei ole juhus, et patukahetseja saadetakse Kuusalusse: seal oli pastoriks Ahrens, kellega Kreutzwaldil ei olnud head läbisaamist. Teoses äranaerdud raamatukestega «Lorikandjad» ja «Metsakakud» (107) on parodeeritud Jannseni «Sõnumetoijat» ja Körberi «Leivakorvikest». Ei ole ka juhus, et korduvalt nimetatakse lausujaid, tuuseldajaid, tarku, posijaid; siin tahetakse satiirirelva kasutada petiste kahjuliku mõju paralüüsimiseks. Samal otstarbel jagatakse ohtrasti rahvapäraseid ebaarstimeid: «Kül anti Juuda-sitta ja Tärpentina-öli sisse ja võiti liikmeid tõkati ja Turgipipra viinaga. Üks õpetas Prantsuse-öli, teine inimese rasva» (129) Sealsamas võetakse kolm karva kaenla alt ja suitsetatakse nendega viina. Verejooksmist püütakse ämbliku võrguga kinni panna (39). suitsetatakse kaetisrohtudega (146), viheldakse lausutud viinaga (127) jpm.

Rohkem kui kord saadetakse teose tegelasi kõrtsi külastama, et näidata nende halbu elukombeid: hunt oli Äigitsa kõrtsis silmad täis lakkunud (137); teinekord istub rahvas poole ööni Lori-kõrtsis (136).

Väga tigedaid vahemärkusi tehakse tõusikute aadressil. Goethe: «Hat ein solcher Macht und Gewalt, so gedenkt er nicht mehr, woher er gekommen.» — Kreutzwald: «Kus niisugune alam voli saab, seal unustab [ta] küla nime ja roovi suitsu, kust ta ise oli tulnud.» Ja jätkatakse: «Saab pealegi natuke Saksa keelt tema

suhu, noh! siis ei aita muud kui aus isand eest ja tagant. Kübara lotike olgu eemalt sul maas ja muna-kinnas käes, kui ausa isanda jutule tahad minna» (130) Samal leheküljel kirjeldatakse rebase-isa riidealpust: «Kuld ahelad kaelas, punane tressidega kübar peas ja hõbe nupuga pilliroost kep käes» (130). «Kriimsilma emand oli kuningasa käest uue saksavärki tanu saanud; uhkus ajas vanamoori nina kõrgeks» (94—95).

Ka variseride ja valelikkude pihta sajab tõlkija poolt lisatud satiirinooli: «Vai kas arvate neid paremaks, kes alati käed ristis ja silmad pööriti ohkades ümberkäivad» (108); «pöörab silmad ühtepuhko taeva poole, et kurja ilmakära ei näe» (13).

Kreutzwaldi sõnastust iseloomustab veel paljude vanasõnade ja kõnekäändude sissepõimimine, mis lisavad stiilile värvikust ja emotsionaalsust. Vanasõnu esitatakse küll täpses, küll vabas sõnastuses; nende valik on täielikus kooskõlas kogu teose satiirilise-didaktilise hoiakuga. Näit.: Häda ajab härja kaevu (118); Kel'l kukkur, sel'l kohus (110); Veiked vargad puuakse võlla, suured tõstetakse tõlda (106); suu igalmehel südame mõeduks (110); Vaata imet! mis sügav põhi vagast jooksva veel on (116) jpt.

Samal viisil kasutatakse igasugust rahvapärast fraseoloogiat, ilmekaid võrdlusi, mahlakaid kõnekäande. Ja nii ei saa lugemisel üldse tekkida muljet, et on tegemist tõlketeosega.

Omaette peatüki moodustab «Reinuvaderi» piltide küsimus.

Nagu nägime, osutus J. Roosi oletus Hoffmanni «Reineke» kasutamisest osaliselt tõeks. Samavõrd paikapidavad ei ole aga kõik selle oletuse alused. Tõsi, mõlemas raamatus leiduvad pildid, kuid Hoffmanni illustratsioonidel ei ole meie «Reinuvaderi» omadega midagi ühist. Neid on seal tervelt 24 («Reinuvaderis» 10) ja nii oma laadi kui tehnika poolest erinevad nad põhiliselt «Reinuvaderi» illustratsioonidest.

Nii tuleb siis «Reinuvaderi» piltide allikat mujalt otsima minna — muidugi teistest saksa «Reineke» illustreeritud väljaannetest. On teada, et ka Goethe teost on illustreeritud, kuid see ilmus V Kaulbachi piltidega alles 1857 seepärast ei tule nende kasutamise võimalus kõnesse.

Ka «Reinuvaderi» illustratsioonid ise ei aita meid edasi. Seal leiduvad mõne pildi all küll initsiaalid *A. D.*, kuid nende tagant tuleb otsida ainult kohalikku puulõikemeistrit August Daugulli, kes teatavasti Laakmanni väljaandeid puulõigetega varustas. A. Daugull oli «Reinuvaderi» ilmumise ajal küll alles 17-aastane (sünd. 1830, surn. 1899), kuid on teada, et ta mõni aasta hiljem kindlasti töötas Laakmannile,²⁴ ja ühtki teist kohalikku puulõikemeistrit pole võimalik nende initsiaalidega ühendada.

Jääb veel selgitada, missugusest «Reineke» väljaandest Kreutzwald pildid ammutas ja kellelt pärinevad joonised.

²⁴ Vt. W. Neumann, *Lexikon Baltischer Künstler*, Riga 1908, lk. 32.

Ja polegi raske TRÜ Teaduslikust Raamatukogust leida G. O. Marbachi rahvaraamatute seerias O. Wigandi kirjastusel Leipzигis 1840 ilmunud «Reineke der Fuchs'i»,²⁵ mille tiitellehelt vaatab vastu «Reinuvaderi» illustratsioonidest tuttav Lõukoer, elajate kuningas. Siit leiamegi kõik «Reinuvaderi» pildid. Marbachi kaheteistkümnest on Kreutzwald kasutanud kümmet, ära on jäetud illustratsioonid varesepaari õnnetuse ja kassī-pastori (Kreutzwaldil sulase) stseeni juurde.

Pildid on meie «Reinuvaderis» üsna täpselt jäljendatud. Ainsa erinevusena torkab silma Reinuvaderi lossi pildilt pealkirja «Malepartus» ärajätmine, ja siinsete A. D. initsiaalide asemel esinevad Marbachil vahelduvalt kord L. R. nimemärgid, kord nimi Ritschl.

Selgub «Reinuvaderi» piltide terve saamisluгу. L. R. initsiaalidest tunneme toleaeгset kuulsat raamatuillustreerijat Adrian Ludvig Richterit, kes 1836. aastast oli G. Wigandi teenistuses ja tegi illustratsioonid Marbachi rahvaraamatuile, muuhulgas kindlasti ka «Reineke der Fuchs'ile».²⁶ Hieronymus Heinrich Jakob Ritschl von Hartenbach oli puulõikemeister-autodidakt, töötas 1837—1844 Leipzигis raamatukaupmeestele, eriti Richteri jooniste järgi ja varustas puulõigetega Marbachi rahvaraamatuid, muude hulgas ka «Reineke der Fuchs'i».²⁷

Marbachi väljaande piltide kasutamine on seda mõistetavam, et Kreutzwald Marbachi rahvaraamatuid hästi tundis. Ka «Kilplased» on Kreutzwald tõlkinud Marbachi «Schildbürgerite» järgi.

On arusaadav, miks Kreutzwald «Reinuvaderi» tõlkimisel ei kasutanud Marbachi teksti: Marbachi «Reineke» on kirjutatud jambides, ja jambi transponeerimine proosasse oleks olnud palju raskem kui Goethe heksameetrilise või Hoffmanni proosateose tõlkimine.

Kõige eelneva põhjal võib meie «Reinuvader Rebase» sünnisaladust lugeda lahendatuks. Kreutzwaldi eesmärgiks oli anda eesti lugejaile populaarne loomajutt, mille satiir juba aastasadu oli arendanud paljude rahvaste kriitilist meelt. Viimast vajas eesti rahvas oma ärkamissajandil eriti. Kreutzwald oli ettevõetud töö eesmärgist täiel selgusel, nagu nähtub kirjast Schiefnerile 1878. a.²⁸ Teose kirjutamisel kavatses ta kasutada kõiki allikaid, mis sobisid ja olid kättesaadavad, ja lisada või kärpida omalt poolt, mida pidas vajalikuks. Peaasi, raamat pidi saama loetav, meeldiv ja äratav. Ta kasutas kord üht, kord teist allikat, kumb

²⁵ G. O. Marbach, Reineke der Fuchs. Volksbücher 15., 16., 17., Leipzig [1840].

²⁶ U. Thieme, F. Becker, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Herausgegeben von H. Vollmer. XXVIII Band, Leipzig 1934, lk. 298—300.

²⁷ U. Thieme, F. Becker, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, XXVIII Band, lk. 383.

²⁸ Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk. 516.

parajasti tundus kohane. Varsti selgus, et täielikuks tõlkimiseks ei kõlvanud kumbki juba oma liigse mahukuse pärast. Ei jõudnud ju «Reinuvader» niisugusenagi täielikult ilmuda kalendris, kuha ta esmalt oli mõeldud. Hoffmanni teos, mille tõlkimisele autor esialgu näikse asuvat, ei sobinud selleks oma erineva eesmärgi tõttu. See rahvaraamat on tiitellehe järgi määratud noorsoole, seega peab pakkuma jutustusena loomadest ajaviitelugemist noortele. Teose satiiri on seetõttu tublisti kärbitud ja lahjendatud, võrreldes Goethe eeposega: küllap vist kartusest mõjuda noortesse ebamoraalselt. Aga Kreutzwald näib oma lugejatelt eeldavat küpse ea arusaamist ja kriitikat; satiiri, kui tarvis, ka rõveda-maigulist, ta pigem lisab kui kärbib, muidugi niivõrd, kui seda tsensor võis sallida. Juba tema «Reinuvaderi» motogi²⁹ manitseb lugejat märkama teose allegoorilist laadi ja loomanaljade taga nägema ühiskondlikku satiiri. Viimane oligi Goethe eeposes küllalt terav. Kuid seegi teos ei sobinud otseseks tõlkimiseks oma pikkusega ja olustikulise kaugusega. Tõlgituna poleks «Reinuvader» saanud kunagi selleks, mis ta on olnud, — rahvaraamatuks. Nii ühes kui teises saksa väljaandes on palju sealset koloriiti, meie võõraste olude ja miljöõ kirjeldust, mis meie lugeja oleks jätnud külmaks, teinud teose kaugeks ja igavaks. Seepärast kasutaski Kreutzwald oma eeskujusid allikana, millest ammutas materjali tegelaste ja sündmustiku näol, tõlkis, kus võimalik, jutustas ise, kus tuli kärpida või kohandada, ja nii ümbersulatatult andis uueilmelise, eestipärase rahvaraamatu. «Reinuvaderi» lugemisel ei tundu mingisuguseid jälgi kompilatsioonist, kogu teost läbib ühtne mõtteviis, kreutswaldlik värvikas sõnastustiil. Loomanaljade taustal avaneb lugejale halastamatu selgusega feodaalühiskonna viril pale. Siin valitsevad ülekohus ja ebamoraalsus, võidutsevad kavalus, variserlikkus ja ostetavus. Väe-teid ja rõhutuid keegi ei kaitse, süüdlasi ei karista. Õigust ja au võib enesele raha ja sõprade abil osta ka kõige mustem.

Kuigi Kreutzwaldi ajal oli tõlkimise ja kohandamise menetlus tavaline, võib seda «Reinuvader Rebase» puhul pidada eriti õigus-tatuks. Oli ju rebaseromaan juba algselt rahvusvaheline, rahvaste ühisvara, tekkinud kollektiivse loomingu protsessis pika aja jook-sul, mil iga uus autor midagi lisas või ära jättis. Teost oli varemgi korduvalt tõlgitud ühest keelest teise, ikka vajaliselt ümber kohendades ja kohandades; sel kombel see rahvusvaheline satiir leviski. Mida meil Kreutzwald, seda tegi ka Alkmar Willemi teost kasu-tades või Gottsched Alkmari järglasena või Goethe oma looma-eepest värsistades või Hoffmann seda lastele ümber jutustades.

Rebasejutte ringles enne teose ilmumist ka meie rahvaluu-les,³⁰ eriti rebase sekeldusi hundiga, nagu lugu kalavargusest ja

²⁹ Elajate maja-pido, rändamise-kujo, tego

Andvad õpetuse ido, näitvad peeglist sino nägo.

³⁰ Vrd. A. Aarne, Estnische Märchen- und Sagenvarianten, FFC 25.

hundi kalapüügist jääaugus, või sellest, kuidas rebane laseb haidel hundil end seljas tassida ja laulab ise: «Tõbine kannab tervet!» Aga Kreutzwald ei ole oma «Reinuvaderile» kusagil lisanud otseselt rahvaluulelisi rebaselugusid, kuigi ta neid rahvasuust või «Beiträge'de» vahendusel võis tunda.³¹ Rebasejuttude tundmine võis teda küll «Reinuvaderi» kirjutamisele õhutada.

Kreutzwaldile omane vabatõlkeline laad oli tookordseis oludes ainuõige tee, kuidas teos võis saada kodune ja loetav ning täita oma ühiskondlikke funktsioone. Tänu sellele võis «Reinuvader Rebane» täita neid nõudeid, mida Engels esitab saksa rahvaraamatule. Need nõuded seisavad peale meeldiva faabula ja poetiliste väärtuste selles, «et rahvaraamat vastaks oma ajale, vastasel korral ta lakkab olemast rahvaraamat. Eriti kui juhtida tähelepanu meie ajale, teda iseloomustavale võitlusele vabaduse eest, arenevale konstitutsionalismile, vastupanule aristokraatia survele, mõtte võitlusele pietismiga, vaimuselguse võitlusele sünge asketismi jäänustega, siis ma ei näe, miks me pole õigustatud rahvaraamatult nõudma, et ta ses suhtes osutaks kaasabi väheharitud ringkondadele, näitaks nende püüdluste õigsust ja mõistlikkust, aga mingil juhul ei soodustaks silmakirjatsemist, lipitsemist aadli ees, pietismi».

«Reinuvader Rebane» ei ole ainult ajaviiteteos ja lõbustaja, see on määratud ühtlasi õpetama lugejat kriitiliselt nägema ümbritsevat elu ja mõistma oma osa selles.

³¹ Trükitud kirjanduses rebasejutte palju ei olnud, õieti oluliselt ainult Rosenplänteri «Beiträge» VIII vihikus, kus esineb jututuüp «Tõbine kannab tervet» (J. H. Rosenplänter, Beiträger VIII (1817), lk. 122—123. Vrd. J. Grimm, Reinhart Fuchs, Berlin 1834, lk. CCLXXXIII jj.). Seda väljaannet Kreutzwald kindlasti tundis, nagu nende juttude käsitlustki Jacob Grimmi poolt.

РОЛЬ ФР. Р. КРЕЙЦВАЛЬДА В ОБРАБОТКЕ РАССКАЗОВ О ЛИСЕ

Г. Лаугасте

Кафедра эстонского языка

Резюме

В историко-литературных исследованиях и справочной литературе высказывались различные мнения относительно источника популярной народной книги Фр. Р. Крейцвальда «Рейнувадер Ребане». Чаще всего в ней видели упрощенный и дополненный эстонскими мотивами перевод стихотворного произведения Гете «Рейнеке-Лис». В 1930 г. в журнале «Ээсти Кирьяндус» был поднят вопрос о возможности использования Крейцвальдом одноименного произведения Фр. Гоффмана; однако из-за отсутствия в наших библиотеках соответствующего издания вопрос этот известное время оставался открытым.

Автор настоящей статьи в докладе, прочитанном на заседании Академического Литературного Общества Тартуского университета в 1939 г., показал, что Крейцвальд пользовался как первым, так и вторым источником.

На основе критического сопоставления текстов в настоящей статье предлагается более подробное изложение истории создания книги «Рейнувадер Ребане». Переводчик действительно пользовался двумя источниками. После патетического вступления, которое опирается на произведение Гете, Крейцвальд переводит — с условной точностью — около 4 глав издания Гоффмана, но в дальнейшем от этого источника отказывается: его побуждает к этому, по-видимому, некоторая бледность сатиры в книге Гоффмана, предназначенной для молодежи.

Начиная с конца 2 главы «Рейнувадера» его источником является произведение Гете, которое используется все более сокращенно, хотя и заметно стремление передать в сжатом виде сюжетную линию и дух эпоса вплоть до незначительных частных мотивов.

В книге Крейцвальда не отражается эстонский фольклорный материал. Вносимые им изменения заключаются в замене более

далеких от обычного читателя действующих лиц более близкими (король Эммерих заменяется Калевипоэгом, пастор — кабатчиком, вместо баронов появляются «господа»; вместо Рима — Куусалу или Курессааре, Фландрия заменена Латвией, Саксония — Польшей). При этом Крейцвальд пользуется всеми возможностями для того, чтобы заострить содержащуюся в произведении сатиру и направить ее против реакционных явлений общественной жизни или своих личных противников (в Куусалу принимают кающихся грешников — Крейцвальд имеет в виду пастора-языковеда Аренса; под «Болтунами» подразумевается «Сынуметооя» («Вестник») И. В. Яннсена и т. п.). «Рейнуадер Ребане» представляет собою таким образом свободный эстонизированный перевод по двум источникам, причем в части дополнений и изменений Крейцвальд следует примеру других подобных изданий своего времени.

Иллюстрации в «Рейнуадер Ребане» взяты из третьего источника — «Рейнеке-Лис» Г. О. Марбаха.

Сатирический животный эпос, состоящий из международных рассказов о лисице, под пером Крейцвальда получил эстонское языковое оформление и национальное своеобразие, вследствие чего книга стала одним из наиболее читаемых произведений Крейцвальда, острой социальной сатирой способствуя выработке критического отношения к действительности.

FR. R. KREUTZWALD ALS VERMITTLER DER FUCHSGESCHICHTEN

G. Laugaste

Zusammenfassung

Über den Ursprung des populären Volksbuches von Fr. R. Kreutzwald «Reineke Fuchs» gehen in den Literaturgeschichten und Nachschlagewerken die Meinungen auseinander. Die allgemein verbreitete Ansicht jedoch ist, dass es sich hier um eine den estnischen Verhältnissen angepasste und entsprechend ergänzte Übersetzung der Goetheschen Versdichtung «Reineke Fuchs» handelt. 1930 wurde in der Zeitschrift «Eesti Kirjandus» (Estnische Literatur) die Möglichkeit der Heranziehung des gleichnamigen Werkes von Fr. Hoffmann erwogen, da aber die genannte Ausgabe in unseren Bibliotheken nicht aufzutreiben war, blieb die Frage bis auf weiteres offen.

In einem 1939 im Akademischen Literaturverein der Universität Tartu gehaltenen Vortrag gelang es der Verfasserin des Vorliegenden nachzuweisen, dass Kreutzwald bei der Übersetzung sowohl das eine als auch das andere Werk benutzt hat.

Ein im vorliegenden Aufsatz durchgeführter textkritischer Vergleich bringt helleres Licht in die Entstehungsgeschichte des Werkes. Dem Übersetzer standen in der Tat zwei Originale zur Verfügung. Nach der pathetischen, sich im Wortlaut eng an Goethe anschliessenden Eingangsreplik überträgt Kreutzwald mit bedingter Genauigkeit fast 4 Kapitel der Hoffmannschen Ausgabe ins Estnische, verwirft diese Quelle dann aber endgültig. Anscheinend sagte ihm die verwässerte Satire dieses für die Jugend geschriebenen Buches wenig zu.

Vom Ende des zweiten Kapitels an liegt dem «Reineke Fuchs» von Kreutzwald das Goethesche Werk zugrunde, das zwar zum Ende hin in ständig zunehmendem Masse der Kürzung unterliegt, dessen Mentalität und Sujet der Übersetzer jedoch bis in die kleinsten Einzelmotive durch gedrängte Ausdrucksweise wiederzugeben bestrebt ist. Die Fuchsschwänke der estnischen Volksdichtung hat Kreutzwald nicht benutzt. Die von ihm vorgenommenen Änderun-

gen bestehen im Ersetzen einiger in den gegebenen Umständen unbekanntem oder unantastbaren Persönlichkeiten durch bekannte (aus König Emmerich wird Kalewipoeg, aus dem Pastor der Krüger, aus den Baronen einfach hohe Herrschaften) Dabei lässt sich der Verfasser keine Gelegenheit entgehen, die Satire des Werkes noch schärfer zuzuspitzen und sie gegen reaktionäre Erscheinungen des gesellschaftlichen Lebens wie auch gegen seine persönlichen Gegner zu richten. (In Kuusalu werden Büsser empfangen — eine Anspielung auf den Pastor und Sprachgelehrten Ahrens, unter den «Schwätzern» ist der «Sõnumetooja» (Nachrichtenblatt) von J. W. Jannsen zu verstehen u. a. m.) Folglich ist der «Reineke Fuchs» eine freie Übersetzung ins Estnische nach zwei Originalen. Hinsichtlich der Zusätze und Änderungen zollte der Verfasser hier wie in seinen übrigen Werken dem Zeitalter, in dem er wirkte, den Tribut.

Die Illustrationen des Kreuzwaldschen «Reineke Fuchs» entstammen einer dritten Quelle, nämlich dem «Reineke Fuchs» von G. O. Marbach.

So hat das aus internationalen Tierschwänken bestehende satirische Tierepos durch Vermittlung Kreuzwalds eine estnische und volkstümliche Fassung erhalten, wodurch es zu dem am meisten gelesenen Werk Kreuzwalds geworden ist und durch seine zugespitzte soziale Satire viel zur Schärfung des kritischen Blicks im Volk beigetragen hat.